

– Hakemli Makale –

İSLAM VE BATI MEDENİYETİNİN HAK, EMANET VE ADALET ANLAYIŞLARI*

Abdullah ACAR

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı
abacar42@hotmail.com

ÖZ

Hak kelimesi, farklı kelimelerle ifade edilse de tüm çağlarda en üst düzeyde farkında olunan bir kavramdır. İnsan zihninin ayrılmaz bir parçası olan hak anlayışı, onun her dönemde önemli olmasını sağlamış, beraberinde diğer adalet ve emanet gibi iki kavramın da muhafaza edilmesine vesile olmuştur. Fert ve toplumların sahip oldukları bazı haklarını kötü kullanmaları, haksız uygulamaları, emanete ihanet etmeleri gibi sapmalar, peygamberlerle ıslah edilmeye çalışılmış, üstünler hukukuna dönüştürülerek yanlış uygulanan hak, adalet anlayışı ile emanet kavramlarının yeniden aslı yerine konulması hedeflenmiştir. Bu sebeple Hz. Adem’le birlikte temelleri atılan İslam Medeniyeti’nin temelini ‘hak’ , adalet ve ‘emanet’ bilinci oluşturmaktadır. Kulun yaratılmasının özünü teşkil eden ibadet “Allah hakkı”, kulların birbirlerine karşı olan görevleri ise “kul hakları” olarak isimlendirilmiş, bu iki hakka uygun yaşamının mükâfatının dünyada selamet, ahirette ise cennet olduğu beyan edilmiştir. İslam’daki adalet ve emanete riayet etme prensibinin hak anlayışıyla doğrudan irtibatı bulunmakta ve insanoğlundan Allah’a ve kullara müteallik olan “hak emanetine” sahip çıkılması istenmektedir. Bu makalede İslam Medeniyeti’nde hukukun özünü teşkil eden hak ve emanet anlayışı ile hak nazariyesinin irtibatlı olduğu kavramlar, Batıdaki yansımalarıyla mukayeseli olarak teorik düzeyde izah edilmeye ve hakkın ferdi ve toplumsal önemi ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hak, Emanet, Medeniyet, İnsan Hakları, Eşitlik

* Bu makale “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu” tarafından 05-06 Aralık 2018 tarihinde düzenlenen “İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek” başlıklı uluslararası sempozyumun ön hazırlığı için yapılan çalıştayda sunulan tebliğin müzakereler sonrası halinden üretilmiş olup daha önce hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

CONCEPTS OF RIGHT, TRUST AND JUSTICE ON ISLAMIC AND WESTERN CIVILIZATION

Although the word 'rights' is said in different words is a concept that is highly concerned in all ages. The fact that the concept of right has been placed on human nature has made it important in every period. Misuse of some rights of individuals and societies, deviations such as unfair practices, betrayal of trust, prophets were tried to be corrected, it is aimed to put the concepts of right, justice and trust entrusted to the original place again. For this reason, the foundation of Islamic Civilization, which was founded with Adam, constitutes 'right', justice and 'trust' consciousness. The worship constituting the essence of the creation of the servant was called "the right of Allah" and the duties of the servants against each other were called "servant rights, the salvation in the world of the reward of living in accordance with these two rights, in the hereafter it is declared to be paradise. The principle of complying with justice and custody in Islam has a direct connection with the understanding of rights and human beings are asked to claim the "trust" of Allah and His servants.

In this article, the concepts of rights and trust that constitute the essence of law in Islamic Civilization and the concepts that are related to the theory of rights will be explained at theoretical level in comparison with their reflections in the West and the individual and social importance of the right will be discussed.

Keywords: Rights, Trust, Civilization, Human Rights, Equality

GİRİŞ

İnsan, yaratılışı gereği sosyal ve beşeri bir varlıktır. Bu sosyallik, doğal olarak kişiler arasında bir takım düzenli ve düzensiz biçimde iletişim ve etkileşimi zorunlu kılmaktadır. Yani insanoğlunun kendi başına yaşaması mümkün olmadığından hayatını sürdürebilmesi hemcinsleriyle birlikte yaşamasına bağlıdır. Bütün hukuk sistemleri, bir arada yaşarken kargaşadan uzak ve herkesin tabii haklarını sonuna kadar özgürce kullanmalarının ilkelerini ihdas etmişlerdir ki buna kısaca "hukuk" denilmiştir. Herkesin benzer haklara sahip olduğu bir ortamda bu hakların kullanımını düzenleyen kanunlar manzumesi manasındaki "hak" kelimesinden türetilen "hukuk"un ihdas edilme gerekçesi olan 'adalet ve emanet' kavramları arasında sıkı bir irtibat bulunmaktadır.

Kur'an'da daha çok "batılın zıddı" manasındaki "hak" kelimesinin makalemizi en çok ilgilendiren ve önemli anlamlarından "mutabakat ve uyum" manası dikkate alındığında, bir adı da "Hakk" olan Allah, Rahman suresinin başında da özetlendiği üzere uçsuz bucaksız bu evreni muazzam bir 'ölçü ve uyum' içerisinde yaratmıştır. İnsanlardan da bu dengeyi korumalarını,¹ adaletten de öte insanlara hak ettiğinden daha fazlasını verme manasındaki "muksit" olmalarını emretmiştir.² Özetle, kainattaki bu

¹ Rahman, 55: 7, 8, 9.

² Muksit, her ne kadar sadece Allah'ın isimlerinden bir isim ise de o, "kullarına kendi zâtından adalet duygusu lutfetmesi" veya "kullarından her birine kendi fazlından pay ayırması" manaları sebebiyle burada

mükemmel uyum, nasıl evreni kaostan kurtarıyorsa, insanlar tarafından hakkın doğru kullanılması da yeryüzünü kaostan kurtaracak, uyum ve huzura kavuşturacaktır.

Nitekim, tayyib/temiz ve necis olan yiyecekleri yani beslenme âdabı sayılabilecek genel ilkelerden devlet idaresine kadar hakların kullanımı konusunda genel ve özel şartları doğrudan ya da dolaylı olarak açıklayan İslam medeniyetinin kaynağı Kur'an, aslında insanlar arasındaki problemleri çözmek³ ve insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderilen “*teşri'i kanunlar / yazılı kurallar*” bütünüdür. Yine Kur'an'da insan için hayati öneme sahip olan yağmurun yağışı, bitkilerin yetişmesi ve hayvanların tabi oldukları kurallar da açıklanır ki, bunlara da “*tekvini kanunlar*” denilmektedir.

Yeme, içme, nefes alma gibi bedeninin ihtiyaç duyduklarıyla istisnasız “tekvini kanun”a emanet edilen insan, ruhunun ihtiyaç duyduklarıyla da Kur'an'daki “teşri'i kanun”a tabi olursa dengeli bir hayat sürme imkanı artacaktır. Her şeyin hakkını doğru şekilde vererek yaşamak ve yaşatmak isteyenlerin bu iki kanunun arasındaki irtibatı gözardı etmemeleri gerekir.

Hukuk ilminde ‘hak’, en geniş ifadeyle her insanda varlığı şüphe götürmeyen ‘hayat, hürriyet ve mülkiyet’ gibi temel hakların hukuk tarafından güven altına alınması anlamlarına gelmektedir.⁴ Genellikle birden fazla kişinin bir arada yaşadığı ortamda ihtiyaç duyulan hukuk, sadece kuru bir kurallar bütünü olarak görülmemeli, aksine, her hukuk kaidesi adil ve güvenilir olamama ihtimaline karşı adalet ve emanet bilinci ile birlikte değerlendirilmelidir.

Dünyanın ilk ‘mikro hukuk devleti’nin aynı insanî haklara sahip Hz. Adem ile Hz. Havva tarafından kurulduğu tasavvur edildiğinde, iki kişilik bu devletin dahi yazılı hukuksuz bırakılmadığı ve on sayfalık ‘suhuf’un bu amaçla verildiği söylenebilir. Nitekim bu on sahifede “makâsıdu’ş-şeria” denilen “din, akıl, can, nesil ve mal”ın korunmasının emredildiği yani insanın inana emanet edildiği hususu yazıldığı belirtilmektedir.⁵

bu anlamda kullanılmıştır. Bk. Bekir Topaloğlu, “Muksit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yay, 2006, 31: 141.

³ Nahl, 16: 64.

⁴ Aydın Kudat, “Hak ve Hukuk Kavramları Üzerinde Bir Değerlendirme,” *ADAM Akademi* 4/2, (Ankara, 2014),

94.

⁵ Şâtibî, *Muvafakat*, 2: 3.

İslam hukuku bir anlamda insan hukukudur. Yani insanın sahip olduğu temel hakların doğru, âdil şekilde kullanılma yöntemleri demek olup insanlık için solumadan yaşayamayacağı hava ve temel gıda gibidir. Ana rahmine düştüğü andan itibaren lehine olan haklar onu kuşatır, vefatına kadar hukuk içinde yaşar ve hukuka göre malı taksim edilir. “*Kendiniz ve akrabalarınız aleyhine dahi olsa adaleti ve hakkı üstün kılın*”⁶ buyuran Cenab-ı Hakk’ın, hak ile gönderdiği Hz. Muhammed (s.a.v.) de adeta bu ayetin hükmü gereği “*Muhammed’in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı, elbette onun da elini keserdim*”⁷ buyurarak şartlar ne olursa olsun hakkın yerine konulması ve emin bir toplumun oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır.

Hiçbir hukukta olmayıp sadece İslam Hukukunda bulunan özelliklerden birisi, hukukun kaynağını oluşturan Kur’an ayetleri, hem insanlığın gündelik hayatını düzenler, hem de onlarla ibadet edilir. Dolayısıyla Müslüman toplumlarda hukuk, aynı zamanda din, iman ve hayat tarzıdır.

Teorik düzeyde genel özelliklerinden kısaca bahsedilen İslam medeniyetinde hukukun temelini oluşturan ‘hak’ ile onunla sıkı irtibatı olan ‘emanet’, ‘adalet’ kavramları hakkında çok sayıda kitap, makale, tebliğ bulunmakla birlikte, bu kavramların medeniyetin temelini oluşturma ve aralarındaki irtibat konusunu doğrudan ele alan bir çalışma bulunmaması, bu makalenin hazırlanma sebebidir. Özetle, bu kavramların kaynakları, hayata yansımaları ve mana zenginliklerinden hareketle bir çerçeve tanım yapılmaya çalışılacak, ardından İslam’daki hak, emanet ve adalet anlayışının Batıda gelişen ve yaygınlaşan hak ve hukuk anlayışından farklı yönleri ele alınmaya ve zaman zaman mukayese yapılarak konu izah edilmeye gayret edilecektir.

1.İslam Hukukunda “Hak” Kavramı

1.1. Hak’kın Lügat ve İstilahî Manaları

Kur’an’daki ıstılahların en önemlilerinden ve bünyesinde taşıdığı farklı anlamlar bakımından zengin kelimelerden birisi ‘hak’ ve ‘hakikat’ kelimeleridir. Hak kelimesi Kur’an’da iki yüz kırk yedi defa zikredilmekte, türevleri ile birlikte değerlendirildiğinde ise bu sayı üç yüze ulaşmaktadır. Bu kelimenin oldukça zengin mana içeriği bulunması ve her iki kavramla sıkı irtibatı olması sebebiyle lügat ve ıstilahî bakımdan izahı diğerlerine göre biraz daha detaylı izah edilecektir:

⁶ Enfal, 8: 27.

⁷ Buharî, Enbiya, 54, Megâzî 53, Hudûd 11, 12; Müslim, Hudûd 8, 9; Ebû Dâvûd, Hudûd 4; Tirmizî, Hudûd 6;

Nesâî, Sârik 6; İbni Mâce, Hudûd, 6.

Lügat manasından kasıt, sözlük manası olmayıp gündelik(lağv) kullanımdaki manalar kastedilmiştir. Hak kelimesinin aslı, muza'af fiil olan 'hak-ka' fiili olup ikinci bâbtan gelmektedir ki, muzari kalıbı 'yehikku' şeklindedir. Hak kelimesinin çoğulu 'hukûk', 'hikak' ya da 'hakâik'tır. Bu kelimenin **fiil**, **isim**, **masdar** ve **sıfat** olma durumuna göre farklı manalar içermektedir:

Fiil olarak kullanıldığında, o işin inkarı mümkün olmayacak şekilde gerçek/hakikat, ayân beyân ve doğru olduğu belirtilmek istenir. Bazen o işin yapılmasının vacip derecesinde kesin ve kat'i olduğu kastedilir.⁸ Arapça fiil çeşitlerinden muza'af bir fiil olarak, hak-ka, şeklinde şeddeli ve ha-ka-ka şeklinde şeddesiz okunur. Şeddeli okunduğunda anlamı; "*yakin, kesinlik ve inanmak*" anlamına gelmektedir. Şeddesiz kullanımında ise; "*gerçekleşmek, gerekli olmak, tahakkuk, kalıcı hale gelmek, vaciplik vasfı kazanmak, bir şeyi tasdiklemek ve yetki sahibi olmak*" anlamlarına geldiği belirtilir.⁹ Bu fiil edilgen(meçhul), yani *huk-ka, hu-ki-ka* şeklinde okunduğunda, genellikle "*hak etme ve layık olduğuna müstehak olma*" anlamında kullanılmaktadır. Edilgen(meçhul) kalıbında olanlar genelde Mekki ayetlerde "**huk-kat**" şeklinde yer alırken¹⁰, etken(ma'lum) kalıbında, mesela "*hak-ka*" şeklindeki kullanımların çoğu Medenî ayetlerde görülür.¹¹

Bu fiil her ne kadar geçişsiz, yani üçüncü şahısları fazla ilgilendirmemiş gibi gözükse de bu fiilin yapısında karşılıklık/mütekabiliyet bulunmaktadır. Yani, bir tarafta hakkı veren, öte yanda ise hakkı alan veya kullanan ve bu haktan etkilenen vardır. Öyle ki, İslam medeniyetinde bu kelime başta fıkıh olmak üzere bütün ilim dallarınca her zaman aktif şekilde kullanılmıştır. Varlığı mutlak ve kesin olan Cenab-ı Hakk, salisenin en küçük bir zaman diliminde bile ara vermeksizin işinin başındadır. Hak sıfatını haiz olması sebebiyle Allah, hakkı ilk icad eden, yaratan, hakkı kullarına bahşeden ve her şeyi yerli yerinde yapan olarak işinin başındadır. Dolayısıyla herkese ve her şeye müstehak/layık olduğu hakkını verme onun yetkisindedir. Hakkın kutsal kabul edilmesinin temelinde de, hakkı ilk defa bahşedenin yine kutsal yani 'Yüce Yaratıcı-Allahu Teala' olduğunun dolaylı şekilde ifadesi olarak kabul edilebilir.

⁸ Yasin, 36: 7.

⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, h-k-k maddesi, 2: 940 vd.

¹⁰ İnşikak, 84: 2 ve 5.

¹¹ Bk. A'raf, 7: 30; İsrâ, 17: 16; Hac, 22: 18; Kasas, 28: 62; Secde, 32: 12; Yasin, 36: 7; Saffat, 37: 31; Sad, 38: 14; Zümer, 39: 19; Fussilet, 41: 25; vd.

İsim olarak kullanıldığında ise hak; ‘doğru, gerçek, gerekli, bâtılın zıddı manasında kullanılmaktadır. Bu da bir şeyin gerekli olması(vücut), kalıcı-sabit (sübut) olması, bir şeyi tasdikleme, yetki sahibi olmak manalarına gelir.¹² Ayrıca bu kelime “adalet, ölüm, hisse, pay” gibi anlamlar için de kullanılmaktadır.¹³ Yine, hak kelimesi Allah’a ait özel bir isim, Kur’an ve İslam’ın bir diğer adı olarak üç kutsal için de kullanılmıştır. “Allah, Kur’an ve İslam” dan oluşan bu üç isim için hak kelimesinin müşterek kullanılması; ‘hakkın kaynağı, hakkın ölçüsü Allah’tır, bu hak en iyi Kur’an’da beyan edilmiştir, Kur’an’da beyan edilen İslam’ın özünü de hak oluşturmaktadır’, şeklinde yorumlanabilir. Ancak, ‘Hakk’ kelimesi Allah için isim manasında kullanıldığında çoğulu yoktur.¹⁴

Sıfat olarak kullanıldığında ise hakkın manası; “*kelimetü’l-hakk=doğru söz,*” “*yevmü’l-hakk=gerçek gün, yani inkar olunması mümkün olmayan hakikat derecesinde kıyamet günü*” tamlamalarında olduğu gibi, “dosdoğru ve hakikat” manalarına gelmektedir.

Hak kelimesi Kur’an-ı Kerim’de öncelikle Allah için kullanılmış,¹⁵ daha sonra Kur’an¹⁶, İslam¹⁷, adalet¹⁸, tevhid¹⁹, sıdk, doğruluk²⁰, gereklilik²¹, bâtılın zıddı, doğrunun bizzat kendisi²², mal²³, daha layık olma, efdaliyet²⁴, pay, hisse²⁵ anlamlarında da kullanıldığı görülür. Hak kelimesinin çoğulu ‘hukûk’, ‘hikak’ ya da ‘hakâik’ olarak kullanılmaktadır.²⁶

Peygamberimizin teheccüd namazındaki kunut duasında hak kelimesini bu anlamlarda tekrar tekrar kullandığı görülür: “*Allahım! Sen*

¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, h-k-k maddesi, 2: 940; el-İsfehânî, Rağîb, *el-Müfredât*, (İstanbul: Kahraman Yay, 1986), 179; Cevherî, İbn Hammâd, *es-Sihah*, (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999-1420), 4: 194; Zebidî, *Tacü’l-Arus*, h-k-k mad., 6: 315.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, h-k-k maddesi, 2: 940 vd.

¹⁴ Yazır, *Hak Dini*, 4: 2676.

¹⁵ Mü’minun, 23: 71.

¹⁶ Zuhuruf, 43: 30.

¹⁷ İsrâ, 17: 81.

¹⁸ Sa’d, 38: 22.

¹⁹ Saffat, 37: 37.

²⁰ Yunus, 10: 4.

²¹ Ahkaf, 46: 18.

²² Hacc, 22: 62.

²³ Bakara, 2: 282.

²⁴ Bakara, 2: 247.

²⁵ Mearic, 70: 24.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, h-k-k maddesi, 2: 940 vd.

haksın, vaadin hak, sözün haktır; sana kavuşmak haktır, cennet hak, cehennem haktır; peygamberler haktır; kıyametin kopması haktır."²⁷

Yapılan izahlardan hak kelimesinin *masdar, isim, fiil ve sıfat* olarak çok farklı kalıplarda ve geniş manalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, hak kelimesinin oldukça zengin bir mana içerdiğini ve hayatın "fiil" yani 'aktif' kısmını kuşattığı kadar, "isim, sıfat, masdar"ın manasını kuşatan yani 'edilgen' halini de ihata ettiğini göstermektedir. Kısaca, "var olma ve mevcudiyetinin gerçek olması, doğru olma, gerekli olma, bir şeyi gerçekleştirme, bir şeye yakinen muttali olma, hakikat, doğru, adalet, hak din olan İslam, mal-mülk, uygunluk, gerçekle ile zihnin uyuşması gibi manalar hep insan hayatı için de önem arzeden hallerdir. Ancak, hangi manada kullanılırsa kullanılsın, hak kelimesinin özünde hep olumlu bir mana bulunmakta, yani "**uygunluk**", **mutabakat-muvafakat**" manalarına havi olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Elmalı, "İşte kendisinde böyle uyum bulunan eşya ile insana "hak" denir. Vakıya uygun söze de "hak" denir ki, zıddı "kizb"dir. İctihadda "isabet" etmeye de "hak" denir ki, zıddı "hata"dır. İradenin gayeye uyumu için de "hak" kullanılır ki, bu da "hikmet" veya "adalet" demektir. Bunun zıddı ise "abes" ya da "zulüm" dur," demektedir.²⁹ Nitekim, Allah ile Kur'an ve tabiat arasında da mükemmel bir uyum bulunmaktadır. Son derece karmaşık, fakat uyumlu ve düzenli iç içe sistemlerden oluşan tabiatın yaratıcısı ve yöneticisinin, yetkin sıfatlarıyla uyum içinde olması, onlardaki mükemmelliği aksettirmesi Allah ile tabiat arasındaki mutabakatı gösterir.³⁰

"Hak" kelimesinin kök anlamının, '*kemiğin oturduğu yuva, eklem yeri, mafsala*' manasındaki **hukk'**tan geldiği, buradan hareketle de "içine mürekkep konulan 'hokka', Arapça ifadeyle "hukka"nın içinin oynak kemiklerin 'birbirine uygun' şekilde oyulmuş olmasından dolayı bu mana kullanıldığı³¹ dikkate alındığında, yukarıdaki "*uyumlu olmak*" manası daha iyi anlaşılabilir. Yuvasıyla mutabık olmayan mafsaldan görevini hakkıyla yapmasını talep etmek ise haksızlık, yani zulümdür. Kapı örtülünce çerçevedeki yuvasına oturmasına/geçmesine de "hukk" denmiştir ki, özne ile nesnenin birbirine uyumlu olması demek olur.³² Türkçe'deki "*cuk dedi yerine oturdu*", yani *tam tamına denk geldi, tam uydu*" tabirinde, Arapça "cim" harfinin noktasının

²⁷ Buhârî, Teheccüd,1; Müslim, Müsâfirîn, 199.

²⁸ İsfahani, *el-Müfredat*, h-k-k mad, 179.

²⁹ Elmalı, *Hak Dini*, 4: 2675 vd.

³⁰ Bekir, Topaloğlu, "Hak" *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15: 152.

³¹ Ahterî, *Lügat*, (Dersaadet: Matbaa-i Amire, ts, Ofset baskı), 345.

³² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, h-k-k maddesi, 2: 940 vd.

düşmüş haliyle kullanılarak, yani “hak” yerine “cuk” şeklinde kullanıldığı, dolayısıyla “hak” kelimesinin uygunluk manasında kullanıldığı kanaatindeyiz.

Hakkın istilâhî manası konusuna gelince; İslam alimlerinin eserlerinde hak kelimesine rastlanmasına rağmen, bu kelime ile ilgili ittifak edilmiş istilâhî bir tanıma rastlanmamaktadır. Bunun sebebi, yukarıda da belirtildiği üzere lügatte ve örfteki anlam zenginliği, hayatın her alanını kuşatacak manaları muhtemil olması ve fıkıhın alt dallarında farklı terim manası taşımasıdır.³³ Farklı çağlardaki İslam alimlerinin, “kanunun himaye ettiği menfaattir” şeklinde bir tarifte bulunarak, daha çok “menfaat” üzerinde birleştikleri görülür. Menfaat ise kişinin lehine olan şey manasındaki uyumla eşanlamlıdır.³⁴ Nitekim Rağîb el-İsfahanî ise hakkı dört açıdan ele almaktadır:

a. Bir şeyi, nasıl olması gerekiyorsa öylesine mükemmel/kusursuz/*uygun* yapan manasında Hakk. Buna göre Allah’ın hak oluşu onun eksikliklerden münezzehe oluşu manasındadır.

b. Hikmet, *uygunluk* gerektiren şey. Buna göre Allah’ın tüm fiilleri haktır, onun fiillerinde *uygunsuzluk* bulunmaz. Yarattığı her şeyde bir hikmet bulunur.

c. İtikadî manada inanılması gereken her şey manasında “hak”. Cennet, cehennem, ölüm, dirilme vb.. ahiret alemi için “hak” denilir. Zikredilen bu itikadî şeylerin tamamı, haksızlık karşısında insanı rahatlatan, dolayısıyla insan fitratına *uygun* şeylerdir.

d. Söz ve fiilin zaman, şartlar ve miktar bakımından *uygunluğu* manasında “hak”.³⁵

İsfahanî’nin yukarıda sıralanan taksimdeki izahlarının tamamında, hak kelimesinin “olması zorunlu uygunluk-mutabakat” manasının ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Cürcânî ise, hakkın “inkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek (sâbit) olan şey” biçimindeki sözlük anlamını verdikten sonra terim olarak “gerçeğe mutabık olan hüküm” anlamına geldiğini, bu hükmü taşıyan söz, inanç, din ve görüşler için de kullanıldığını belirtir ve bâtılın zıddı olduğunu söylerken,³⁷ yine mutabakat ve uyuma dikkat çektiği görülür. Özetle, alimler hak

³³ Bardakoğlu, “Hak”, TDV İslam Ans., 15: 139.

³⁴ Tanımlar için bk. Köse, Saffet, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, (İstanbul, MÜİF yay, 1997), 31.

³⁵ İsfahanî, *Müfredat*, 125.

³⁶ Köse, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, 27.

³⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta’rîfât*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), 94.

kavramında “var oluş ve gerçeğe uygunluk” manalarındaki iki temel mana tespit etmişlerdir.

Son dönem hukukçulardan Ömer Nasuhi Bilmen ise hak kavramının istilahî tarifini, usul-i fıkıh cihetinden değil de borçlar hukuku bağlamından hareketle şöyle yapmaktadır: “Bir kimseye muhtess(özel) olan manevi bir kudrettir ki, bununla tasarruf salahiyetini veya malikiyet vasfını haiz olur. Başka bir ifadeyle hak, bir iktidar-ı şer’idir ki, insanlar bununla bazı şeyleri icra ve mutalebeye selahiyattar olurlar.”³⁸ Bilmen’in bu tarifinin zımında yine kişiye uygun/mutabık güç ve onun kudretine uygun tasarruf ehliyetinden bahsedilebilir.

Modern hukuk literatüründe “hukuken korunan ve sahibine bu korunmadan yararlanma yetkisini tanınan menfaat”³⁹ şeklinde tarifi yapılan “hak” kelimesi daha çok dünyevi hakları ele almaktadır. Bu konuda Aliya İzzetbegoviç, din menfaati, materyalizm ise hakkı tam anlayamadığı ve anlayamayacağı için bu iki kavram hukuk için gayri müsaittir, demekte ve hakkın hem maddi hem de manevi yönüne dikkatleri çekerek, hukukun yüce yaratıcıdan bağımsız olamayacağını vurgulamaktadır. O, marksist hukuku, “hakim sınıfın kanuna dönüştürülmüş iradesi” olarak ele alırken hakkı da doğal olarak bu iradenin ürünü olarak görmektedir. Aliya, Hristiyan dünyanın ortasında Marksist hukuktan çok çekmiş biri olarak ilginç bir şekilde hakkı; “her zaman, güçsüz olanın güçlüye karşı direniş tarzı” olarak tanımlamakta, dolayısıyla kişinin fitratına uygun olarak doğuştan bahşedilen ama engellenen hakların yeniden kazanılması çabası olarak değerlendirmektedir.⁴⁰

Yukarıda lügat ve istilah manaları özetlenen, dinî ve kısmen felsefî bakış tarzıyla tarifleri verilmeye çalışılan hak kelimesiyle alakalı tüm kullanımları ve manaları dahil etmek suretiyle genel manada aşağıdaki şekilde bir tarif yapmayı denersek, **Hak; Var/hak oluşu konusunda insan zihninin şüpheye düşmeyecek derecede hakikat olan Cenab-ı Hakk’ın, tüm mahlukatın mahiyetinde/aslında sabit/değişmez kalmak üzere belli oranlarda gerekli kıldığı ve yerleştirdiği uyumlu/adil/dengeli menfaatlara denir.**

Dikkat edilirse, hem Yaratan için “Hakk”, hem de yaratılmışlar için “hak” kavramı kullanılmaktadır. Bu da Yaratan ile yaratılan arasında “inkarı

³⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 1: 13.

³⁹ Hayrettin Ökçesiz, *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, (İstanbul: Alkim Yay, 1997), 152.

⁴⁰ İzzetbegoviç, Ali, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (İstanbul: Nehir Yayınları, 2003), 257.

mümkün olmayacak derecede son derece uygun” bir bağın bulunduğu delildir. Nitekim, sarf-nahiv kaynaklarında rastlanmasa da, muzaaf fiillerdeki üç harften son ikisinin aynı harf olmasından ötürü, bu fiillerin manalarında karşılıklık/müşareket olduğu ve bu iki şey arasında bir irtibat olduğu belirtilir. Dolayısıyla, Yaratan ile yaratılan arasında “karşılıklı haklar” vardır. Yunus’un “*yaratılanı hoş gör(layık olduğu hakkını ver) Yaratandan ötürü*” mısraında olduğu gibi, kulların birbirine karşı olan hakları konusunda, kişiye hakkını “*o hakkı Hakk olan Allah verdiği için sen de ver*” şeklinde anlamak mümkündür. Kısaca İslam inancına göre, hakkın kaynağı Allah’tır. Allah’ın hak olarak/ölçülü/uygun şekilde herkese verdiği hakkı da kimse azaltamaz, iptal edemez, ona uygun görmemezlik edemez.

Öte yandan, mahlukatın var/hak olmalarına karar veren Cenab-ı Hak olduğu için, Allah dışındaki hiçbir şey hakiki manada ‘hak’ değildir. Sadece, Cenab-ı Hak’tan sadır olmaları sebebiyle “izafi bir hak” oldukları söylenebilir.

Hak kavramı, ferdin toplumla ilişkilerini adilce temin için bir araç olan hukukun temelini oluşturduğundan, hem ‘özel’ hem de ‘genel’ hukuk ilminin konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla adil bir toplum oluşturma gayretindeki İslam Medeniyetinin bir başka deyişle ‘barış/silm medeniyeti’nin ya da ‘emin medeniyet/güven medeniyeti’nin temelini “hak” kavramı oluşturmaktadır. Bu anlayış, fertten cemiyete kadar herkesin en küçük hakkını korumayı ve bir düzen içinde işlemlerini sağlamayı amaç edinmiştir. İslam Medeniyeti, Hakk olan Allah’ın, kullarına ihsan ettiği en temel haklarını azami derecede kullanabilmelerine fırsat verilen bir medeniyettir.

1.2. Hakkın Özellikleri

a. Hakkın bizzat kendisi gaye olmayıp kişinin amaç ve menfaatini gerçekleştirmesi için bir araçtır. Bu aracın bir sahibi vardır ve hukuk düzeni içinde bu hak sahibinin hakkı koruma altına alınmıştır. Hak kelimesinin çoğulu “hukuk” olduğuna ve manasının da “haklar” olduğuna göre birden fazla hakkın bulunduğu ortamda ortaya çıkan ya da varlığı hissedilen, kendisine ihtiyaç duyulan kişide zaten sabit olan şeye “hak” denilir ki, her doğan herkesin sahip olduğu haklarla doğar denilebilir.

b. Allah tarafından kendisine bahşedilen hakka/haklara sahip olan özel ya da tüzel şahıs için o hak özeldir, şahsidir. Bu hakkı, diğerlerinin hakkına tecavüz etmeden kullanıp kullanmamakta serbesttir. Özelden kasıt, üstünlük ve ayrıcalık manasında olmayıp herkesin eşit olduğu manasındadır.

c. Hak sahibi birisi, bu hakkı sayesinde bir şey üzerinde yetki sahibi olduğu gibi, başkasından da bir şeyi yerine getirmeyi talep hakkı da vardır. (İlزام ve iltizam).

Öte yandan, klasik kaynaklarda hakkın unsurlarına dair toplu bir bilgi bulunmamakla birlikte, son devir hukukçuları, tecrübelerden istifade ederek, hakkın unsurları ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunmuşlar ve ‘bir küll varsa onun cüzleri de vardır’ diyerek, hakkın dört unsuru bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bu unsurlar şöyle özetlenebilir:

a. Hakkın Konusu: Genellikle “mal”, “menfaat” ya da şahsın “yetkisi” manasındadır. Buna göre kişi, ya mal, ya menfaat ya da kendi şahsını ilgilendiren özel hukuku konusundaki haklarını konu edinebilir.

b. Hakkın sahibi: İslam inancında Hakkın sahibi ya Allah’tır ya da şahıslardır. Daha önce belirtildiği üzere, kişi ya Rabbine ya da diğer insanlara karşı ya da her ikisine birden sorumlu olduğu sorumlulukları vardır ki bunlara kısaca ‘hak alacaklıları’ denilebilir. Batıda ise yaratıcıya karşı kulun sorumluluğu manasında bir hak yoktur.

c. Hak borçlusu: İslam’da “mükellef” denilen kişi ya da kişilerdir. (İfa ile görevli)

d. Hakkın hukukiliği: Hakkın meşruluğunun hukuk düzenince tanınmış olması ve yasaklanmamış olması anlamındadır.⁴¹

1.3. Hak Çeşitleri

Günümüz hukuk doktrininde ise haklar; “Nitelik”, “Konuları”, “Hukuki Etkileri”, “Devredilebilirliği”, “Elde Edilişleri”, “Devletle İlişkileri” gibi farklı açılardan değişik tasniflere tabi tutulmaktadır. Aslında bu tasniflerin hepsi birbiriyle girift durumdadır. Mesela, mülkiyet hakkı, hem mutlak hak, hem genel hak, hem de şahsa bağlı olmayan haklardandır.⁴²

"İnsan Hakları ise, Batı Avrupa ile ABD’de yaşanan siyasi gelişmelerin çeşitli aşamalarında, siyasal sistemdeki değişiklikleri garanti altına almak üzere, daha çok kraldan soylulara, sömürgeci ülkeden bağımsızlığını elde eden ülkeye, nihayet devletten vatandaşa hak, yetki ve özerklik aktarımı şeklinde gerçekleşmiştir. Jeopolitik değişimler ve toplumsal gerçekler, egemenlik kullanımında da bazı değişimleri zorunlu kıldıkça, buna yanaşmayan güç odaklarına karşı isyan veya baskı ile dayatılan belgelerle bir takım haklar elde edilerek korunmaya çalışılmıştır. Bununla beraber özellikle

⁴¹ Bardakoğlu, “Hak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15: 141.

⁴² Hüseyin Tekin, Gökmenoğlu, *İslam Hukukunda Şahsiyet Hakları*, (Ankara, TDV yay, 1997), 1.

Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki ülkelerde, toplumsal bir talep olmadan iktidar gücüyle yasalaşan veya dışarıdan dayatılan, anayasa ya da sözleşmelere geçirilen hakların uygulanmasında aynı başarı görülmemiştir."⁴³

İslam inancında ise hak, kaynağı bakımından beşeri teorilerden farklı konumda olup vahye dayalı olması yönüyle de farklılık arzeder. İslam'da hukuk kelimesi, sadece maddi yönüyle ele alınmaz, aksine "hak" kelimesinin çoğulu olup bu kavram her şeyden önce yüce yaratıcının isimlerinden bir tanesidir ve bu manadaki "Hakk" kelimesi basit manadaki "hak"tan ayırt edilmesi için "Hakk" şeklinde yazılması tercih edilmiştir.⁴⁴

İslam hukukunda haklar Allah ve kul hakları şeklinde temelde iki kısımda ele alınırken, Allah hakkı, dinî haklar, aynî haklar gibi farklı tasnifler⁴⁵ bulunmakla birlikte İslam hukukunda hakların daha çok '*Allah hakları(Hukukullah)*', '*Kul Hakları (Hukuku'l-ibad)*' ve '*Allah'ı ve kulları ilgilendiren ortak haklar (Müşterek Haklar)*' şeklinde⁴⁶ tasnif edilmesi genel kabul görmüştür.

İslam hukukundaki Allah hakkı ve kul hakkı şeklindeki bu ayırım, batıdaki "birey hakkı" ve "kamu hakkı" olarak çizilen ayırma tekabül ettiği söylenebilir ise de Batı felsefesinde bireyin yaratıcıya karşı herhangi bir hak ve sorumluluğu yoktur. Batıda "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya vermek" şeklindeki bir ayırım olsa da bu İslam düşüncesi ile taban tabana zıt bir anlayıştır ve hakikatte Tanrı'nın bireyden alacağı bir hakkı bulunmamaktadır.

Hakkın çeşitlerinin bilinmesi, kulun sorumlu olduğu muhataplarının da çeşitliliğini artırmaktadır. Buna göre İslam'da inanan kişinin hem Allah'a hem kullarına hem de ikisine birden sorumlu olduğu hakları vardır.⁴⁷ Özetlendiği gibi, Batı hukukunda hak, sadece dünyevî, değişken, dayatmacı ve diğer kişilerin aleyhine bile olsa zorunlu olarak elde edilmesi gereken haklar iken, İslam hukukuna göre ise, hem dinî hem de dünyevî yönü olan, bazen ferağat edilebilen ve hakkın sahibinin insan-hayvan-tabiat oluşuna, mahiyetine, sağladığı faydanın umumi ve hususi oluşuna göre değişkenlik arzeden ve aşağıda özetlenecek bir tasnife sahiptir.

⁴³ Alâeddin Yalçınkaya, "Türk-İslâm Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1, (Yalova: 2011), 57.

⁴⁴ "Hakkıdır Hak'a tapan milletimin istiklal" mısrasında olduğu gibi. Bk. Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, "hak" maddesi.

⁴⁵ Ali Bardakoğlu, "Hak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay, 1997), 15: 142.

⁴⁶ Serahî, *Usûl*, 2: 290.

⁴⁷ Mustafa Yayla, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), 111.

a. Sırf Allah Hakları

Allah'a iman ve ibadet gibi sadece Allah'a yöneltilen ve sadece O'nun layık olduğu haklar, Allah'a has olan haklar olarak kabul edilmiştir. Bu hakların özellikle Allah'a nispet edilmesinin sebebi, sırf Allah'ı ta'zim ve insanlardan herhangi birinin kendini bu makamda görmesini engellemek içindir. Dolayısıyla bu haklar, af ve sulh vb. yollarla iskat edilemez ve değiştirilemez. Sırf Allah hakkı olan haklar namaz, oruç gibi, "Sadece ibadet niteliği taşıyan haklar, ibadetler"; fitır sadakası gibi "vergi(meûnet) niteliği taşıyan haklar"; öşür gibi "kısmen ibadet niteliği de taşıyan mâlî haklar"; haraç ve cizye gibi "ceza niteliği de taşıyan haklar"; had gerektiren suçlar gibi "tam cezalar"; varisin mirasçısını öldürmesi gibi "sınırlı cezalar"; keffaret cezası gibi "ibadet niteliği de taşıyan cezalar"; fey gibi "sadece Allah hakkı olan çok özel haklar" olmak üzere sekiz başlıkta özetlenmektedir.⁴⁸ Bu sekiz sınıftan "Allah hakkı" olarak bahsedilmiş olsa da Kur'an'a göre sadece hac ibadeti "*Allah'ın insanlık üzerindeki hakkı*"⁴⁹ olarak takdim edilir. Diğer ibadetlerle emir ve yasakların hacca kıyasla "Allah hakkı" olarak kabul edildiği söylenebilir. Daha önce izah edildiği üzere Batı medeniyetinde yaratıcıya karşı herhangi bir sorumluluk bulunmamaktadır.

b. Kul Hakları

Arapça'da öncelikle "köle" için kullanılan "kul" kelimesi, geniş manada tüm insanlar için hatta peygamberler için dahi kullanılır. Köle, efendisinin her türlü emrine nasıl uymak zorunda ise, kul olarak insan da kevnî/yaratılış kanunlarına teslim olduğu gibi, teşri'/şeriat kanunlarına da uymak zorundadır.⁵⁰ Bu anlamıyla kul, bir taraftan yaratıcısına karşı sorumlu, diğer taraftan da yaratıcının yarattığı başta insan olmak üzere her türlü yaratılmışı karşı kuvveti ölçüsünde hakları ve sorumlulukları vardır.

"Kul hakkı" kavramı, sadece İslam medeniyetine has bir kavramdır. Diğer medeniyetlerde bunun karşılığı olarak "insan hakları" kullanılmaktadır. Oysa "kul hakkı" ifadesi aynı zamanda insanın Rabbiyle olan irtibatını da içine alan ve "sadece Allah'ın yaratmış olması nedeniyle insanın değerli kabul edilmesini zorunlu kılan" bir kavramdır. Yani, insan yaratıcıdan bağımsız düşünülemez iken, Batı Medeniyeti, "Tanrı" yı öldürdüğü için, bir başka ifadeyle maneviyatı gereksiz gördüğü için insanı "kul" olarak değil, sadece

⁴⁸ Köse, *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, 32.

⁴⁹ Ali İmran, 3: 87.

⁵⁰ İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, 479.

maddi anlamda “gender”(cinsiyet sahibi) beşer olarak kabul etmektedir. Bu durumda ise, onun ırkı, rengi, dili, dini, mensubiyeti gibi diğer faktörler onun haklarını alıp almamasında etkili olmaktadır. Bu sebeplerdir ki, İslam Medeniyetinde kul, sadece yaşarken değil, öldükten sonra da “muhterem” ve “mükerrem” dir. Arkasından konuşulmaması gerektiği gibi, onun hatıralarına saygı duyulur ve yaşıyormuş gibi onun vakıf ve vasiyet gibi hakları korunur ve değerli kabul edilir. Modern dönemde kul hakkı denildiğinde ise, “ferde ait bir hakkın/menfaatin korunmasını hedef alan ve ferdin bu menfaate yetkili kılındığı haklar” anlaşılmaktadır.

c. Müşterek Haklar

Allah ve kul haklarının birlikte bulunduğu haklardır. Bu haklarda, hayatını ve sağlığını tehlikeye atmamak gibi, “Allah hakkı ağır basan haklar”, kısas cezası gibi “Kul hakkı ağır basan haklar” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

İbadet Allah’ın hakkı, kısas kulların hakkıdır. Kul hakkı, ya hak, hak sahibine iade edilerek, ya da hak sahibi hakkından kendi rızasıyla vaz geçerek ödenebilir. Allah hakkı ise, ya kulluk borcunu eda ederek, ya da hak sahibi olan Allah’ın mağfiretine nail olarak ödenebilir. İslam inancına göre Allah, kul hakkını kendi hakkına öncelemiş olduğu görülür. Mesela: Ramazan ayında emzikli bir Müslüman kadın, eğer çocuğu zarar görme ihtimali varsa, orucu değil çocuğunu tercih eder. Oruç, Allah’ın hakkıdır. Çocuğun hayatı ve güvenliği, çocuğun hakkıdır. Allah kendi hakkından vazgeçip, annenin oruç tutmamasını murad etmiştir.⁵¹

2. Emanet’in Lügat ve İstilahî Manaları

İnanç'tan amele kısaca İslâmî literatürde çok geniş anlam ve kullanımı olan emanet kelimesinin İslâm hukukunda daha teknik ve dar bir mâna taşıdığı görülür. Hukuk dilinde emanet, hem belli tür akid ve hukukî işlemlerin ve buna bağlı olarak tarafların zilyedliğinin hukukî niteliğini, hem de meşrû bir sebebe dayalı olarak kullanma, işleme ve koruma sorumluluğuyla bir kimsenin yanında bulunan başkasına ait malın hukukî konumunu ifade eden bir terimdir.⁵²

Allah’ın isimlerinden birisinin “selam” olması hasebiyle Hz. Adem’den başlayarak tüm çağlardaki ilahi mesajı oluşturan anahtar kavramın “silm/barış/güven” manasındaki “İslam” kavramının “hak ve adalet” ile ilintili olduğu muhakkaktır. Habil ile Kabil kıssasında olduğu gibi haksızlıkların hukuk temelinde çözülememesi, dolayısıyla ‘emin belde’nin ikame edilememesinin

⁵¹ Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (Ankara: DiB Yay.,1996), 57.

⁵² Hamza Aktan, “Emanet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yay, 1995), 11: 83.

temelinde, aslında haksızlık ve adaletsizliğin bulunduğu vurgu yapılır. Aynı şekilde, hicretten önceki adı Yesrib olan şehrin adının Hz. Peygamber tarafından “Medine” şeklinde değiştirilmesinin sebebinin de “sadece Müslümanlar değil orada yaşayan tüm inanç grupları arasındaki her türlü can ve mal güvenliğinin yeniden kurulması, emanetin ehline verilmesi ve borçlanma hukuku dengesinin hak temelinde yeniden inşa edilmiş olmasının etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ‘hak’, ‘emanet’ ve ‘adalet’ kavramları İslam medeniyetinin temelini oluşturan anahtar kavramlardır. Şimdi, ‘belde-i emîn’ in temelini oluşturan güvenilir ve güvende olma ve oluşturma manalarındaki “emanet” kavramı hakkında kısa bilgi verip ardından ‘emân-medeniyet-hak’ üçlüsü arasındaki irtibat konusuna geçmek istiyoruz:

Arapça’da “güvenmek, korku ve endişeden uzak olmak” mânasındaki “emn” masdarından gelen “emânet” kelimesi, hıyânetin zıt anlamlısı olarak ‘isim’ şeklinde kullanıldığı gibi “güvenilir olmak” anlamında ‘masdar’ şeklinde de kullanılır. Ayrıca “güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey” manasına da gelmekte olup kelimenin bu son kullanılışı daha yaygındır.⁵³

Kur’an’da emanet kavramı, “bir kimseye koruması için bırakılan mal ve eşya” şeklindeki günlük dilde kastedilen dar anlamı yanında insanın sahip olduğu ve kendisine geçici olarak verilmiş bulunan ruhî, bedenî, malî imkânları da kapsamaktadır. Özellikle, “*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular; nihayet onu insan yükledi*”⁵⁴ meâlindeki âyette geçen “emanet” kelimesi hakkında çeşitli izahlar yapılmış ve buradaki emanetin “insana bahşedilen ruhî ve bedenî kabiliyetler, mârifetullah, dinî vecîbeler, okuma yazma” gibi anlamlara geldiği ileri sürülmüştür. Taberî, bu âyetteki emanetin Allah’ın kullarına gönderdiği hak din, bu dinin yüklediği vecîbe ve hükümler olduğunu ifade eden birçok rivayet naklettikten sonra âyetteki emanetle hem dinî vecîbe ve yükümlülüklerin hem de insanlar arasındaki emanetlerin, yani bütün emanet çeşitlerinin kastedildiğini belirten görüşün en isabetli yorum olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

Zemahşerî ve Fahreddin er-Râzî gibi müfessirler ise ayetteki emanetin “tâat/tek- lif/sorumluluk” anlamına geldiğini ileri sürmektedirler. Çünkü birini yükümlü kılmak demek ondan kendi tabiatının dışında bir eylem

⁵³ İsfahânî, *Müfredat*, “emn” md.; İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, “emn” md.).

⁵⁴ Ahzab, 33: 72.

⁵⁵ Taberî, İbn Cerir, *Câmi’u’l-Beyân*, 7: 53-57.

istemek demektir. Âyette göklerin, yerin ve dağların kabul etmediği emanet budur. Zira insan dışındaki varlık türleri yaratılış görevleri doğrultusunda hareket etmek zorundadırlar, yani kendi tabiatlarına aykırı davranamazlar. Hatta meleklerin ibadetleri bile bir zorunluluk sonucu olmayıp insandaki yeme içme gibi kendi tabiatlarının bir gereğidir.⁵⁶ İnsana, bağımsız hareket etme imkanı vermesi ve sorumluluğunu kavramaya yaramasından dolayı ayetteki emaneti, 'akıl-irade' olarak anlayanlar da yanlış anlamamışlardır. Kanaatimizce, bu ayette belirtilen emanet kelimesi hem Allah'a iman etme, ona güvenme hem de kulun kendinin ve başkalarının haklarını gözeterek onları da güvende hissettirmesi şeklinde birden fazla anlam zenginliğine sahiptir. Böylece hukuk-güven ilişkisi bağlamında konumuzla da irtibatı tezahür etmiş olmaktadır.

*"Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"*⁵⁷ meâlindeki âyette de hukukun en geniş kapsamlı ilkelerinden olan 'emanet ve adalet' kavramları bir arada zikredilmiştir. Taberî'ye göre bu âyet, özellikle devlet adamlarının hem emanet hem de adalet ehli olmalarını gerekli kılmaktadır. Emanet ehli olmaları, ülkenin maddî imkânlarını halka haksızlık yapmadan paylaşmalarıyla, adalet ehli olmaları da bütün kararlarında hukuka riayet etmeleriyle gerçekleşir.⁵⁸

*"Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın)"*⁵⁹ ayetinde de adalet ve adaletin sağlanmasında uyulması gereken temel esaslara vurgu yapılmakta, insanlığın vicdanı olarak nitelendirilebilecek adaletin ayakta tutulması emredilmektedir. Adalet, kanun önünde herkesin eşitliği, kültür, bilgi ve statü farklılıklarından dolayı insanlara farklı davranılmaması, ya da insan niteliğine haiz herkese aynı muamelede bulunmak demektir. Davacı ile davalının, mağdur ile zalimin etnik kökeni, inancı, siyasal düşüncesi, toplumsal statüsü, yakınlığı veya uzaklığı, adaletin gerçekleşmesinde etkin ve belirleyici ölçütler değildir.

Aslında iman kelimesi de, "her türlü korkunun gitmesi ve nefsin huzur bulması" anlamına gelen e-m-n kökünden türemiştir. Allah'ın en güzel isimlerinden birisi de "el-Hakk" isminde olduğu gibi "el-Mü'min"dir. Bu isim

⁵⁶ Zemahşeri, *Keşşâf*, 3: 276-277; Razi, *Mefâtihü'l-ğayb*, 25: 234-237.

⁵⁷ Nisa, 4: 58.

⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4: 145-146.

⁵⁹ Nisa, 4: 135.

"emin kılan ve güven veren" anlamına gelir. Kullarından her türlü şüphe ve tereddütleri kaldıran, isteyenlere iman ve korku içinde olanlara emniyet veren ancak Yüce Allah'tır. Ona inanan ve güvenen kimseler yegâne güven kaynağına tutunmuş olurlar. Vahyi diliyle ikrar eden ve kalbiyle tasdik eden kimseye 'mü'min' denilir. Mü'min olan kişi ise hem kendini güvende hisseder hem de çevresindekilerin kendisinden güvende olmalarını telkin eder.⁶⁰ Nitekim Hz. Peygamber (a.s) mü'mini; "malları ve canları konusunda kendisine güven duyulan kişi"⁶¹ şeklinde tanımlarken, bir toplumun inşasında ve devamında güven-emân ilişkisine dikkatleri çekmiştir.

Kur'an'da yeryüzünde ilk kurulan yerleşim yeri olan Mekke'den bahsedilirken "beledi'l-emîn" şeklinde vasfedilmesi de Müslümanların yaşadığı şehirlerin herkes ve her şey için "*güvenilir belde*" olması gerektiğine işaretler bulunmaktadır. Tarihte İslam Medeniyetinin güzide çağlarını yaşayan bu günkü İslam beldelerinin "güvenli mekan"lar olmaktan çıkmalarının temelinde, hak-adalet dengesizliğinin "güven" ortamına verdiği zararlar yatmaktadır.

Bütün peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi eksiksiz, değiştirmeden ve güvenilir şekilde tebliğ ettikleri, yani "emanet" sıfatına haiz olmaları ile Hz. Muhammed'in henüz risaletle görevlendirilmezden önce "el-emîn" lakabının verilmesinde, onun hem Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirdiğini hem de herkesin hakkını koruma konusunda âdil olması, haklıya hakkını acilen vermesi, emanete hıyanet etmemesi ve aleyhine bile olsa doğrudan kaçınmasının etkili olduğu⁶² düşünüldüğünde, İslam medeniyetinin temellerinin insan fitratına yerleştirilen insani özelliklerle özdeşlik gösterdiği söylenebilir. Hatta, 'vasfı ve adı Amine olan kadının oğlu el-emîn olur,' ya da "insanlık İslamlıktır" şeklinde bir metafor kurulabilir.

İslâm hukukunda ise emanet yukarıda sayılan manaların dışında mesela, bir süre sonra geri alınmak üzere birinin uhdesine bırakılan aynî veya nakdî hakka hem emanet hem vedâ denirse de vedâdan farklı olarak emanet ücret, kira, ortaklık hakkı, buluntu gibi maddî haklar için kullanılır. Bunun yanında kulun iman, ibadet gibi dinî yükümlülükleri, beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyeti gerektiren hususlar, sözleşmeler, mesken ve aile mahremiyetine saygı, nimet ve ikrama teşekkür,

⁶⁰ Bekir Topaloğlu, "Mü'min", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay, 2006), 31: 557.

⁶¹ Tirmizî, İman, 13; Nesâî İman, 8.

⁶² İbrahim, Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: DiB yay, 2004), 78.

selâma karşılık verme, sırların saklanması vb. dinî, ahlâkî, içtimaî ilke ve kuralları da içine almaktadır.⁶³ Hangi manada kullanılırsa kullanılsın, emanet kavramı, bünyesinde hak ve adalet kavramlarını barındırmakta ve aralarında sıkı bir irtibat bulunmaktadır.

3. Adalet'in Lügat ve İstilahî Manaları

Adalet, a-d-l kökünden türemiş olup kelimenin aslî anlamındaki 'bir şeyi layık olduğu yöne doğru saptırmak, kaydırmak' manasından hareketle, kim haklı ise adalet terazisini o tarafa doğru kaydırmak anlaşılır ki, bu da 'bir şeyi yerli yerine koyma' anlamına gelir. Adalet, zulmün karşıtı bir kelime olarak çoğunlukla "hak" ile eşanlamlı olarak kullanılır. Bir şeyin yerli yerinde olmamasına 'zulüm' denir. Her şeyin yerli yerinde olması, yani hak ile aynı manaya yakın olmak üzere taşın tam gediğine konulmasına denilir. Kâdının zulüm yapmayıp insafıca haklıya hakkını vermesi, toplumdaki dengeyi korumasına adalet denir.⁶⁴

Yukarıda hak ve emanet kavramlarında izah edilen hususlar doğrudan adaletle ilgili olduğu için lügat ve istilahî manalar üzerinde durmadan özetle yetinmek istiyoruz. Adalet, "hukuk" kelimesinin tekil hali olan "hak"la yakın ilişkili, insan ve toplum hayatını düzenleyecek temel kurallarla da doğrudan irtibatlıdır. Kur'an'da adalet salt hukuki olmaktan öte, daha geniş anlamlarda kullanılmıştır.⁶⁵ Hak ile adalet arasında sarsılmaz bir bağ vardır ve hak, adaletin olmazsa olmazıdır. Hatta adalet, ancak hakların gerçekleşmesinin sonucunda kendiliğinden ortaya çıkan bir değerdir. İnsan hakları, emanet, hürriyet, hukuk gibi kavramları tek bir kelime ile ifade edilmek istense bu kelime adalet olur. Öyle ki, tüm adalet tanımlarında hak kelimesinin önemli manalarından olan uyum, uygunluk ve denge terimlerine sıklıkla başvurulur.

Hak, insanların iç dünyalarında bulunan ve her şeyi dosdoğru/uyumlu tartan gizli bir terazi, emanet duygusu bu hak anlayışının dışa ve başkalarına dönük tarafı, adalet ise hak ve emanet duygusunun başkalarınca da hissedilebilir tarafı demektir şeklinde üç kavram arasındaki irtibat özetlenebilir. Hak'tan türeyen hukukun adalet dağıtılması bu anlamda anlaşılmalıdır. Adalet, hakka bağlı, hak da, bir şey yapmaya ve istemeye yetkili olmak demektir. Bir şey yapmaya ya da istemeye yetkili olmak ise, yapmak ve istemek eylemleri emin olmaya/güvenceye alındığı takdirde, yani herkes için

⁶³ Ali Toksarı, "Emanet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yay, 1996) 11: 82.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, "a-d-l" maddesi; Karaman, "Adalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1: 343.

⁶⁵ Bk. Nahl, 16: 90.

yapmanın ve istemenin şartları eşit şekilde düzenlenirse medeniyetin temeli sağlam atılmış demektir.

4. Medeniyet Kavramının Kökeni ve Anlamları

“Medeniyet” kavramının, yerleşim yeri manasındaki “medine” kökünden türediği, Türkçede bunun karşılığının “uygarlık”⁶⁶ olduğu ifade edilmektedir. Batı dillerindeki uygarlık manasına gelen “civitas” kelimesinin de hem şehir, hem de oradaki ahalinin hakları manasında kullanıldığı belirtilir.⁶⁷ Halbuki, Medeniyet kelimesinin Arapça karşılığı “hadâre” kavramıdır. Bu yerleşim alanında oturanlara da “medeni” ve “şehirli” denilir. Medine kelimesinin kökeninde bulunan, d/y/n harfleri “din” ve “deyn” kelimeleriyle ortak kökene sahiptir. D/y/n kökünden türeyen “d i n” kelimesi, kulların Allah’a karşı vazifelerini bildiren ibadet, hüküm, ceza, boyun eğme, yaşama tarzını, “d e y n” ise, kulların diğer kullara karşı davranışlarını düzenleyen, borçluluk ilişkilerini belli bir disipline koyan kurallar anlamlarını taşımaktadır. İki anlamın birbirleriyle irtibatı şöyle te’lif edilebilir: “Aralarındaki dinî ve dünyevî ilişkilerin vahiy aracılığı ile bir düzene konulduğu ve belli bir yaşam tarzını ve kurallarını benimsemiş bir topluluğun ikamet ettiği yere “medine” denir.

Nitekim, Hicaz bölgesindeki “Medine” isminin özel bir isim olduğu, asıl manasının ise halkının huzur ve kalkınmış bir şekilde hayat sürdüğü, “umrân” yani ilişkilerin insan hayatına ömür katacak bir tarzda hayat sürülen yerden mecaz olduğu belirtilmektedir.⁶⁸ Yesrib ismindeki bölgeye Arapça’da şehir manasına gelen “mısır” veya “küver” yerine “medine” şeklinde isim verilmesi, oradaki maddi plandaki ma’mur oluştuktan değil insani ilişkilerin ‘hak ve adalet’ düzeni üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Çünkü Medine ahali, hem Allah’a karşı vazifelerinin farkına vararak, ona karşı borçlarını yerine getirdiler, ona kul oldular hem de birbirlerine haklarına riayet etmeye başladılar. Hicret ile birlikte Yesrib, artık bir kent ve şehir olma yoluna girmiştir. İslâm medeniyetinin beşiği konumundaki bu şehrin isminin Medine olarak değiştirilmesi de bu derin anlamları taşımaktadır.⁶⁹ Nitekim, “din”

⁶⁶ Doğu Türkistan halkı için kullanılan “uygur” kelimesi, bura halkının çok çevik olmaları ve kendi aralarında ittifak etmeleri sebebiyle bu isimle anıldıkları belirtilir. Bu kelime daha sonra “birbirlerinin haklarına riayet edenler, uygunlar, uyumlular” manasına “uygar” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bk: <https://www.etimolojiurke.com/kelime/uygar> (Erişim Tarihi: 14.07.2018)

⁶⁷ Server, Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, (İstanbul: Say yay, 5. Baskı, 1981), 12.

⁶⁸ Kutluer, İlhan, “Medeniyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28: 296.

⁶⁹ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 129.

kelimesinin çoğulu olan “diyanet” istikamet üzere olma, emanete riayet etme ve itaat etme manasındadır. Nitekim kulların Rablerine, çocukların atalarına, kölelerin ve cariyelerin efendilerine borçlu olmaları sebebiyle “Medîn” denilmiştir.⁷⁰

Şuayb (as)’ın tebliğle görevlendirildiği bölge halkının ve yaşadıkları şehirdeki ticaret ahlakının, yani borçlu-alacaklı dengesinin bozulması sebebiyle onları ıslah olmaya davet etmesi nedeniyle o şehre “Medyen” denildiği belirtilir. “Medyen” bölgesinin isminin “hakim huzurunda hakkını savunma yapma ve yargılama yeri” manasına geldiğinden hareketle, “haksız olan güçlülerin yargılanabilmelerinin zemininin bulunduğu yer” manasına geldiği de söylenir. Şehir manasındaki medineye “Medyen” yerine “Medîn” denilmesi ise, Kur’anî kavram ile karışmasını önlemek amaçlı olduğu kaydedilir.⁷¹ Medyen ahalisinin bozulmuş ticari durumu ayetlerde şöyle anlatılır:

*“Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin, onun dediğine uyun! Sizin için O'ndan başka ilah yoktur. **Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın.** Muhakkak ben, size 'hayrı'(hakkı) gösterdim. Ve doğrusu sizi kuşatacak olan bir günün azabından korkuyorum.”⁷²*

*“Ey kavmim, **ölçüyü ve tartıyı adaletle tutun. İnsanların eşyasının(mallarının) değerini düşürmeyin.** Ve yeryüzünde fesat çıkararak, bozgunculuk yapmayın.”⁷³*

Farabi de, “medine”yi coğrafi ve doğal bir topluluk olmaktan ziyade, iradî yani birbirlerinin karşılıklı haklarını koruyacaklarına dair sözleşen bir topluluk olarak değerlendirir. Bu topluluk, en üstün, en iyi, en yüksek kemal ve en yüksek mutluluğa ulaşmayı hedefleyen bir birliktir. Hukuk, ceza, itaat ve gönülden bağlanışın olduğu bu yerleşim alanı (medine, d/y/n) belirli kurallar çerçevesinde sosyal tabakalarıyla var olmuştur.⁷⁴ Yani Farabi, “medine”yi sıradan bir şehir anlamında elbette ele almamıştır. Aslında Farabi’nin “medine”si, birçok yönden Hz. Peygamberin kurduğu “Medine” şehrini hatırlatmaktadır.

Farabi’nin zikredilen özelliklere sahip şehri “el-Medinetü’l-Fâzıla” şeklinde isimlendirmesi dikkatleri çekmektedir. Arapça’yı çok iyi bildiği tahmin edilen Farabi, Arapça gramer yapısına göre “el-Medinetü’l-fazîletü

⁷⁰ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “m-d-n” maddesi.

⁷¹ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, “m-d-n” maddesi.

⁷² Araf, 7: 85; Hud, 11: 84.

⁷³ Hud, 11: 85.

⁷⁴ Kutluer, “Medeniyet”, 28: 296.

المدينة الفضيلة” “Yaşanılabilir şehir/Huzurlu Şehir” demesi gerekirken, onun “el-Medinetü'l-fâzıla المدينة الفاضلة” “Faziletli/erdemli şehir” şeklinde isimlendirmiştir. O, bu isimlendirme ile maddi olarak ne kadar güzel olursa olsun şehrin bizatihi kendisinin faziletli-huzurlu olamayacağını, aksine bir yerin yaşanılabilir bir şehir olabilmesinin şartının o bölgede yaşayanların birbirlerinin hukuklarına riayet eden ve emaneti ehline veren/verilen kimselerden oluşmasının gerektiğini kastettiği anlaşılmaktadır.

Vahiyle aydınlanmış manasındaki Medine-i münevvere şehrinin temellerinin atılması aşamasında karşımıza daima “hak, borç, adalet ve emniyet” kavramlarının çıktığı görülür. Yesrib’in “Medine” olmasının sebepleri arasında şunlar özetlenebilir:

a- Hz. Peygamber (sav), kendisine kucak açan ve kendisini koruyacaklarına dair söz veren Yesrib ehlinin hakkını hep minnetle yad etti, onlara layık oldukları haklarını verdi ve kendisini onlara ‘medyun-u şükr’ / şükran borçlusunu hissetti. Medineliler de kendilerini hidayet ile buluşturan Hz. Peygamber’e hep borçlu hissettiler.

b- Yesrib, geçici yerleşim yeri olmaktan çıkıp İslam ile sabit bir yer haline geldi ve cahiliyedeki “güçlü haksız da olsa her zaman haklı” ilkesi kaldırılarak “haklı zayıf da olsa daima güçlüdür” şekline dönüştürüldü. Sağlıklı ve uygun şekilde “borçlu-alacaklı dengesi” ve ‘emanet-ehliyet dengesi’ kuruldu. Bu durum, Kur’an’da bizzat aynı kavramlarla şöyle izah edilmektedir: *“Onlar, Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır” diyorlardı. Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve mü’minlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler.*⁷⁵

c- O zamana kadar faiz olmaksızın hiç kimse birbirine ödünç para vermezken, İslam’la birlikte, sayısız menfaatinin ahirette görüleceği bildirilen ve birbirine güvenin tabii bir sonucu olarak icraya konulan “karz” uygulaması, yani ihtiyaç sahibine ödünç para yardımında bulunma faaliyeti yaygınlaştı.

d- Yesrib Medine olduktan sonra sadece Müslümanlar değil, Medine’de birlikte yaşamayı kabul eden diğer din mensuplarının da “can, mal, namus, din ve akıl” güvenlikleri koruma altına alındı. Böylece, ferdi kabiliyet farklılıkları bir tarafa, herkes kanun önünde “eşit” hale getirilmiş oldu. Bu konuda Hz. Ali ile bir Yahudi arasındaki davada Hz. Ali’nin şahitlerini kabul etmeyen Kadı Şureyh’in uygulaması dillere destandır.⁷⁶ Kısaca haklı

⁷⁵ Münafikun, 63: 8.

⁷⁶ Şükrü, Özen, “Kadı Şureyh”, TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV yay, 2001) 24: 121.

olan gayr-i müslim de olsa haklıdır ve onun hakkı da Müslümanlara emanet edilmiştir.

Dikkat edilirse, “medine” ismi rastgele değil bilinçli bir seçimdir. Kısaca, maddi bakımdan istenilen düzeyde “ma’mur” olmasa da manevi manada “borç-alacak”, “hak-hukuk” dengesinin vahye dayalı (adilane/hakça) düzene oturtulmuş olan yerleşim yeri manasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber(sav) Medine’de oluşturduğu “Medine Vesikası” ile üç dine mensup kabileler arasında barış içinde ve karşılıklı haklara saygılı davranılarak yaşamının temellerini atmıştır. Bu vesikanın kaynakları ise öncelikle Kur’an ve Sünnettir. Bu vesika ile sadece Müslümanların değil, diğer din müntesiplerinin de her türlü hakları koruma altına alınmıştır.⁷⁷ Ayrıca Medine Vesikası’nın 1215 yılında İngiltere’de ilan edilen ve ilk insan hakları beyanamesi olarak kabul edilen “magna carta”nın da gizli temellerini oluşturduğu kaydedilir.⁷⁸

Nitekim, Taşköprüzâde, ‘tedeyyünsüz temeddün olmaz’ derken, medeniyetin temelindeki din ve deynin, bir başka ifadeyle vahiy bağlantısına dikkat çeker.⁷⁹ Kelamcılar da peygamberler olmaksızın insanların göçebe hayattan yerleşik düzene ve medeniyete/hukuk düzenine geçip geçemeyeceklerini, sanat, meslek ve ilim alanında ilerleyip ilerleyemeyeceklerini tartışmışlardır. Bu konuda Kelam âlimlerinin vardıkları sonuç, nübüvete/peygamberliğe ait bir başlangıç olmaksızın insanî medeniyet mümkün değildir.⁸⁰

Sonuç olarak, Farabî’den İbn Sina’ya, İmam-ı Mâtürîdî’den Fahreddin Râzî’ye varıncaya kadar İslam bilginleri medeniyetin temelini vahiy olduğuna işaret etmişlerdir. Günümüze vahiyden bağımsız olan ve sadece insan aklına dayanan ve adına Batı medeniyeti denilen dünya ise maddi anlamda kendi vatandaşlarına refah yaşam imkanları sunmuş gibi gözükse de manevi boşluğun sebep olduğu buhranı azaltmayı başaramamış, diğer insanlara da merhamet ve adalet dağıtabilecek hakiki manada bir medeniyet inancı oluşturamamıştır.

⁷⁷ Bk: Kelebek, Mustafa, “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası,” *Sivas Ün. İlahiyat Fak Dergisi*, 4. Cilt, (Sivas, 2000).

⁷⁸ Haluk Songur, “Human Rights and Islam: An Attempt to Compare The Farewell Address Of The Prophet And The Magna Carta”, *Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/19, (Isparta 2007).

⁷⁹ Taşköprüzâde, Ahmet Efendi, *Miftâhu’s-Sa’ade ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevzûâtı’l-Ulûm*, 3 cilt, (Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1313), I: 26-27, 311, 314-315.

⁸⁰ Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, Trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yay., 2005, 224-225.

5. İslam ve Batı Hukukunda Hak ve Sorumluluk Anlayışı

İnsan denilince zorunlu olarak akla gelen ve birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki kelime “hak” ve sorumluluk” tur. Yani, ırkı, rengi, cinsiyeti, dini, dili, yaşı, mesleği, statüsü, milliyeti vs. ne olursa olsun, insan olmasından dolayı ona verilmesi gereken değil, bizatihi doğumuyla birlikte bilfiil kazandığı “tabii hakları” vardır. Kendiliğinden var olan manasında “pasif haklar” da denilen bu haklar, modern hukukta “doğal haklar” başlığı altında “Hayat, Hürriyet, Mülkiyet” şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.

En temel hak olan “yaşama hakkı”nı insana Allah bağışlamıştır ve diğer hakları kullanmak bu yaşama hakkına bağlıdır.⁸¹ İslama göre bu hakka sahip olan kişi bu hakkını asla kötüye kullanamaz, vazgeçemez ve devredemez. Diğer insanlar ve yönetimler de hayat sahibi olan birini haklı bir gerekçe olmaksızın asla öldüremez.⁸² Buna mukabil günümüzde Batı’da “ötenazi” denilen kişinin yaşama hakkından ferağat hakkının olup olmadığı tartışılmaktadır.⁸³ Hürriyet hakkı ise doğrudan, din ve vicdan özgürlüğü, ifade, seyahat, çalışma, örgütlenme özgürlüğü gibi haklarla ilgilidir. Kişi, inanıp inanmamakta serbesttir. Kimse inanmaya zorlanamaz.⁸⁴ Çünkü bu Allah’ın iradesine şu ayete sebebiyle aykırıdır. *“Eğer Rabbin isteseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Ne yani, şimdi sen mü’min oluncaya kadar insanları zorlayacak mısın?”*⁸⁵ Dolayısıyla insan bu dünyada hak ve batıldan birini seçebilir. Ona bu hürriyet hakkı tanınmıştır. Mülkiyet ve diğer haklar bu en temel haklarla doğrudan irtibatlıdır.

Mülkiyet hakkı ise, insanların mülk edinme özgürlüğüyle birlikte sahip oldukları mülk üzerinde her türlü tasarrufu gerçekleştirebilme ve başkalarını o mülkü kullanmaktan dışlama hakkı doğar. Buna göre insanların karşılıklı rızaya dayanan ticari faaliyetleri dolayısıyla gerçekleştirdikleri mülk devrine keyfi gerekçelerle engel olunamaz, herhangi bir insanın mülkiyetinde bulunan bir eşyaya keyfi gerekçelerle el konulamaz.⁸⁶ İslam inancına göre, kişi hem canından hem de malından yani mülk edindiklerinden sorumlu tutulacaktır.⁸⁷ İslam ticaret hukukunun ana konusunu teşkil eden, tarafların rızaya dayalı iradeleri, mal sayılan-sayılmayan ve alım-satımı caiz olan mallar

⁸¹ Atilla, Yayla, *Siyaset Bilimi*, 2. Baskı, Ankara: Adres Yayınları, 2015), 247.

⁸² İlgili ayet için bk: İsrâ, 17: 33.

⁸³ Bk. Muhammed Sulu, “Ötenazi Üzerine”, *Marmara Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2, 552 vd.

⁸⁴ Bakara 2: 256.

⁸⁵ Yunus, 10: 99.

⁸⁶ Yayla, *Siyaset Bilimi*, 248.

⁸⁷ Bakara, 2: 155.

belirlenmiştir. Mülkiyet hakkının ihlal edilmesi durumunda, kazanılan mallar dinen sorunludur ve ahirette hesabı görülecektir. Bu nedenle, mülkiyetin elde edilmiş şekli, tasarruf hakkı ve harcanma yolları konusunda fıkıh kitaplarının “kitabü'l-bey” kısımlarında detaylı kaideler geliştirilmiştir. Batı hukukunda ise kıymeti olan herşey alınıp satılabilir, herhangi bir kısıtlama getirilemez. Kişi dilediği malı alıp satabilir.

Özetlenen bu temel haklar, aslında sorumluluk da gerektirmekte, yani denge istemektedir. Dolayısıyla “hak ve sorumluluk” ya da hak ve vecibe, biri olmadan diğeri olmayan iki unsurdur ki genellikle böyle birbirinden ayrılmayan şeylerin arasındaki irtibata “mülazemet/karşılıklı sorumlu kılma” ilişkisi denilir. Her hakka mukabil bir sorumluluk, her sorumluluğa uygun da bir hak vardır. Eğer hak var da sorumluluk yoksa bu hak değildir. Eğer sorumluluk verilmiş de hak verilmemişse kişi ondan sorumlu tutulamaz. Kısaca, hak varsa sorumluluk da vardır. Sorumluluk varsa hak da olmalıdır. Nitekim Allah irade vermeden kullarına sorumluluk yüklememiştir. Mesela, bölünebilen cezalarda hür kişiye verilen cezaların yarısı köleler için öngörülmüştür. Çünkü köle hür olmadığı için daha az hakka sahiptir. O halde sorumluluğu da o nispette olmalıdır.⁸⁸

Buna karşılık, batının “insan hakları” ifadesinde sadece “hak” terimi kullanılmakta, sorumluluktan bahsedilmemektedir. Batıda sorumluluktan bahsedilmemesinin temelinde işçilerin temel haklarını burjuvadan zorla almış olmalarının etkili olduğu söylenebilir.

Aslında, batıda “temel insan hakları” olarak saydığı unsurlar, İslam’a göre hak değil görev, sorumluluk ve vecibedir. Mesela en temel hak olan “yaşama hakkı” batıda temel bir insan hakkı olarak ele alınır. Zira tüm diğer haklar gibi, bu hak da alt sınıfların mücadele yoluyla egemen güçlerden aldığı haklardan biridir. Fakat batıda “yaşama hakkı” olarak ele alınan şey, İslam’da çok daha üst seviyeye çıkarılmış, “*yaşama hakkı ve vecibes*” olarak ele alınır. Zira insanlar hayatı, Firavun’un yaptığı gibi kendilerini yönetenlerin lütfu olarak elde etmemişler, aksine o kişinin dünyaya gelmesine ve yaşamasına Cenab-ı Hakk karar vermiştir. Dolayısıyla kişinin kendi canına dahi kıyması düşünülemez. Çünkü, asıl hayatın sahibi, “hayy” olan Allah’tır. İnsana hayatı bahşeden de O’dur. Sadece efendilere değil, kölelere de hayatı O vermiştir. Hayat, Allah’ın insanoğluna emanet ettiği mukaddes bir haktır. İnsanoğlu, bu emanet hayatı/hakkı korumakla mükelleftir. Dolayısıyla, İslam hukukuna göre, yaşamak bir “hak” değil, aynı zamanda bir “vecibe” kabul edilir.

⁸⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi*, Trc. Abdulkadir Şener, (Ankara: TDV yay, 1979), 313.

Hak ile görev arasındaki fark çok büyüktür. İnsan bazı haklarından feragat edebilir. Buna kimse karışamaz. Hatta her feragat bir fedakârlık olduğu için, bunu yapan insan övülür. Hakkından feragat ettiğinden dolayı kimse sorumlu tutulamaz. Fakat insan üzerine görev/vecibe olan bir şeyden feragat edemez. Bunu yapanın bizzat kendisi, hak ihlali yapmış olur. İşte batının “yaşama hakkı” dediği şey, görev değil de hak sayıldığı için kişi bazı haklarından belki vazgeçebilir. Batıda intihara ve ötenaziye yaklaşımın temelinde bu anlayış hakimdir.

Batılıların “yaşama hakkı” dediği şey İslam’da “yaşama vecibesi” olduğu için, kişi bu hakkından kendi rızasıyla da olsa vazgeçemez, bir başkasına devredemez, intihar edemez. Çünkü intihar, Allah’ın emanet ettiği “yaşama vecibesini” ihlal etmek, hayat emanetine ihanet etmektir. İslam hukukuna göre kişi, asli hakkı olan yaşama hakkından vaz geçemez iken, inanma hakkını kötüye kullanabilir. Dolayısıyla İslam’ın hak anlayışına göre temel haklar bile kendi arasında önem derecesine sahiptir.

İslam’da hayata son verme hakkı kimseye verilemez, satılamaz. Bir kadın namusunu kendi rızasıyla aralarında nikah bağı bulunmayan bir erkeğe teslim etse, bu, hakkını doğru kullanmak olarak değerlendirilmez. Adalet bakımından da Batı adaleti değil, eşitliği ya da düzeni esas alır. Sanayileşmeye geçişle birlikte Batı adaleti bir kenara bırakıp herkesin birbirini ezdiği ve hakkını yediği, merhametin kalmadığı bir düzeni, dolayısıyla toplumsal kesitler arasında bir güç dengesizliğini esas almış gözükmektedir.

6. İslam Medeniyetindeki “Hak Sahibi” ve “Hak Borçlusunu” Kavramlarının “İnsan Hakları” Şekline Dönüşmesi

Hakkın unsurları başlığında zikredilen dört unsurdan ikisinin “Hakkın sahibi” ve “Hak borçlusunu” nun isimlendirilmesi konusunda Batı hukuku ve İslam hukuku arasında farklılıklar bulunmaktadır. İslam hukukunda hakkın sahibi ya Allah’tır ya da şahıslardır. Hak borçlusunu ise, “mükellef” diye tarif edilen kişi ya da kişilerdir.

Öncelikle, bilimlerin kullandıkları kavramların isimlendirilmesi çok güç ve aynı zamanda da risklidir. Yapılacak her isimlendirmede belirli ölçüde keyfîlik bulunabilir. İsimlendirme yapan, tarihteki sayısız olay ve olgulardan bir kısmını seçmek ve diğer tüm olay ve olguları bu seçilenler ışığında yorumlamak durumundadır.

İlk defa kullanılmaya başlandığı tarih bilinmemekle birlikte Batı’da geliştirildiği bilinen ve ilk önce Batıda kullanımda olan “insan hakları” kavramının karşılıkları İngilizcede “human rights”, Almandada

“Menschenrechts” Fransızca “Droits de l’homme”dir. Fakat bu tamlamadaki “human”ın İslamî kaynaklı olduğu yani “Arapça’daki “umma/ümme” ya da “enâm/yaratılmışlar” kelimesinden geldiği iddia edilir.⁸⁹ Aynı şekilde İngilizcede “right”, Almandada “recht”, Fransızca “droit” kelimeleri, gerçek, hakikat, doğru, yanlış olmayan, sağ taraf” manasında kullanılmaktadır. Bu kavramların doğrudan “insan” ve “gerçek, hak” manalarının yan yana getirilmesiyle oluştuğu görülür.⁹⁰

İslam dünyasında bu tabirin karşılığı olarak “hukuku’l- insan”, “hakku’l- insan”, “hakku’n-nefs” tamlamaları yerine “hakku’l-’ibâd” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Fakat sonraki dönemlerde “hakkul mer’i/kişi hakkı”, “mükellef/sorumlu/yükümlü” yerine ayet ve hadislerde geçmemesine rağmen, temel insan haklarını teşkil eden “hayat, hürriyet ve mülkiyet”ten belki en çok üçüncüsünü karşılamak üzere ve içinde insan/şahıs kavramının geçtiği “ahval-i şahsiyye” kitapları yazılmıştır.⁹¹ Fakat bu kitaplar, temel haklardan ziyade, insan hayatının evrelerini, bu evrelerde gerçekleşen hukuki eylemlerin durumunu ve özel hukukun kamusal hukuk alanıyla kesiştiği kısımları ele almaktadırlar.

İnsan hakları ifadesi, ilk okunuşta insanlara ait haklar demektir ve birden fazla hakkı içerir. İnsanın insan olması dolayısıyla sahip olduğu, vazgeçilmez, devredilmez ve tükenmez nitelikli hak ve özgürlükleridir. Bu duruma göre insan hakkı, sırf insan hakkı olduğu için bireyin yapmasına müsaade edilen ve onun için de mümkün olan yetkililerdir. Uluslararası sözleşmeler diliyle bu hak kişiye “insan olma onur”undan dolayı verilmektedir. Basitliğine ve sadeliğine rağmen bu kavrama karmaşık birçok anlamlar yüklenmesi, çok yönlü bir kavram olduğunu göstermekte,⁹² bu durum bazen de Batının işine gelmektedir. Batıdaki “insan hakları” şeklindeki bu isimlendirme, ülkemiz kanunlarına olduğu gibi tercüme edilmesinden dolayı, yukarıda izah edildiği üzere **hak** ve **sorumluluklar**ın maalesef birbirine karışmasına sebep olmaktadır.

⁸⁹ Zaidan Ali Jassem, “The Arabic origins of English and indo-European “Democratic Terms”: A Radical Linguistic Theory Approach”, *VEDA’S - Journal Of English Language and Literature (JOELL)*, (2015/2), 51.

⁹⁰ Konu ile ilgili ilk çalışma için bk. Yayla, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, 27.

⁹¹ Gökmenoğlu, *Şahsiyet Hakları*, 39.

⁹² Muzaffer Sencer, *İnsan hakları, Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, (Ankara: TODAİ Yay.,1986), 67.

7. İslam Medeniyeti ile Batı Medeniyetindeki Anlayış Farklarının Yansımaları

Hz. Adem ile başlayan ve Hz. Muhammed ile son çerçeve sınırları çizilen ve her çağda kendisini yenileme özeliğine sahip İslam Medeniyetine göre insanların sahip oldukları temel hak ve hürriyetler tarihi süreç içerisinde hem itikadî hem de hukukî bakımdan tahrife uğramışlardır. Bu tahrifler, bölge, sınıf, ırk ve cinsiyet temelli ayrımlara sebep olmuş, bu durum maalesef dine mal edilmiştir.⁹³ Dini emir ve yasakların keyfiyet ve kemiyeti kavimlere göre kısmen nitelik farklılık göstermesinde olduğu gibi, Yahudilerin üstün ırk anlayışı tarzındaki temel haklarda yaptıkları tahrifler peygamberlerle düzeltilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla tahrif edilmemiş İslam akaidi ve hukuku dikkate alındığında insanlar arasındaki adalet ve güvenin temini “hak” kelimesinin doğru anlaşılmasına ve kullanımına bağlıdır. O da, her insanın Allah tarafından yaratılması sebebiyle muhterem olduğu, ona ait temel hakların kendisi de dahil olmak üzere kimse tarafından engellenemeyeceğine dair inançtır.

Dikkat edilirse İslam’da inanç/iman hukuktan önce zikredilmektedir. Çünkü, İslam’da hukukî metinlerin pek çoğu aynı zamanda iman edilmesi gereken ve kendileriyle ibadet edilen vahiy mahsülü naslardır. Hak kavramı Kur’an’da en fazla “hakikat/gerçek” manasında kullanıldığından, hem Allah zâtıyla “hak’tır” hem de ondan gelenler hak ve hakikattir. Allah’ın mutlak adil olacağı inancıyla da tüm haklar, hak olan Allah’ın her insana bahşettiği ve çoğunlukla sabit, değişmez, devredilemez haklardır.

Müslümanlar, Cenab-ı Hakk’ın şüphesiz tahakkuk edeceğini bildirdiği kıyamete öncelikle samimi olarak inanırlar, böylece yaşadıkları olumsuzluklar karşısında kendilerini güvende hissederler, aynı zamanda hesap günündeki çetin hesaptan da çekinirler. İnancın hukuka etkisi bağlamında değerlendirildiğinde Müslümanlar tüm dinî ve dünyevî muamelelerinde onun rızasına uygun hak/doğru yolu izlerler, adil olmaya gayret ederler ve hak/vacip olan amelleri yaparak Allah’ın Cennetini hak etmeyi umarlar.

Hak’kın tam karşıtı ‘batıl’dır, uygun olmayandır. Adaletin zıddı zulümdür. Batıl hakka göre “temelsiz, boş, gerçek olmayan, uyumsuz ve geçersiz”dir. Nitekim Kur’an’da üç yüze yakın yerde geçen hak kelimesinin bulunduğu âyetlerin çoğunda bâtılın zıddı olarak kullanılsa da pek çok manaya gelmektedir.

⁹³ Recep Şentürk, *İnsan Hakları ve İslam*, (İstanbul: Etkileşim yay, 2007), 116.

Batı medeniyetindeki anlayışta ise hakkın kaynağının ilke olarak ilahî olduğu kabul edilmekle birlikte bu hakların sınırlarını daha çok siyasi süreçler belirlemektedir. Dolayısıyla batı hukukunun ilahî kaynaklı olduğunu savunanlar olmakla birlikte hukukun ilahî temeline vurgu yapılmamasına karar verilmiştir.⁹⁴ Bu sebeple de günümüze dünyevî tarafı daha ağır basan, menfaatçi, ben merkezli ve karşı tarafın zarar görüp görmemesine bakılmaksızın kişinin sahip olduğu hakları ifade eden bir şekilde tezahür etmektedir. Tek dünyalı bir hak anlayışın giderek ağır basması sebebiyle de batılı anlayışta hakkını elde ederken ezen, acımayan, karşıyı gözetmeyen bir ruh haline sahip insan topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam'da doğuştan her insana bahşedilen “yaşam, hürriyet ve mülkiyet” hakları, Batı medeniyetinde insanların renk, ırk vb. farklılıklarına göre dağıtıldığı, uygulamalarından müşahede edilmektedir. Hatta bu haklar gasp edildiği için “temel haklar”ın tekrar kazanılması, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'daki uzun siyasi mücadelelerden sonra gerçekleşmiştir. 20. yüzyıl ise insan haklarının milli sınırları aşarak evrenselleştiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde insan hakları ahlaki/dini bir yükümlülük olmaktan öte siyasi bir anlam kazanmıştır. Bu yıllardan itibaren “*insan hakları*” ifadesi **sihirli bir kavram**dır ve güçlü ülkelerin zayıflara karşı kullandığı bir kılıç halini alacaktır. Osmanlı Devleti'nde de sırf bu ifadeye dayalı ithamlar sebebiyle Tanzimat Fermanları ilan edilmek zorunda kalınacaktır. Günümüzde de hala “*insan hakları ihlalleri*” adı altında zayıf ülkelere baskılar yapılmaya devam edilmektedir.

Özellikle II. Dünya savaşı sırasında insanlığa ve insan haklarına tamiri mümkün olmayan haksızlıklar yapılmıştır. Yahudilere karşı Almanlar tarafından işlenen suçların da tetiklemesiyle, Birleşmiş Milletler tarafından insan hakları konusundaki ihlalleri azaltmayı hedefleyen 1948 tarihli evrensel beyanname ilan edilmek zorunda kalınmıştır. Fakat bu ilan, uluslararası bir sözleşme/antlaşma niteliğinde değil, sadece bir çağrıdan ibarettir. Nitekim bu beyannameye imza atan devletleri denetleyecek bir kurum da ihdas edilmemiştir.

Bir diğer sözleşme olan “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” de, öncelikle Avrupa kıtasında 1950 öncesinde yaşanan ve yaklaşık üçyüz yıl süren dini, milli ve ekonomik sebeplerle birbirleriyle savaşan milletler ve devletlerin artık savaşmama kararı almasının bir beyanı gibidir. Bu sözleşmenin başındaki

⁹⁴ Şentürk, *İnsan Hakları ve İslam*, 126.

“Avrupa” ifadesi özellikle bu sözleşmenin sadece Avrupa milletleri/ırkları (sarı ırk) için olduğunu göstermektedir. Çünkü bu sözleşmedeki haklar, İtalyan yazar Cassese’nin de dediği gibi ‘sadece topluluk üyesi vatandaşlara’ verilmiştir.⁹⁵ Dolayısıyla, “her bakımdan ayrımcılık yasaktır” denilirken dahi “Avrupa halkları arasında ayrımcılık yasaktır” denilerek, daha büyük ayrımcılık yapıldığını söylemek mümkündür. Bu da dünya barışına katkı yapmaktan uzaktır. İslam inancında ise üstünlük sadece takva iledir.⁹⁶

Adı geçen Sözleşmenin 14. Maddesinde yer alan “*Bu Sözleşmede düzenlenen haklardan ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal ya da başka görüş, ulusal ya da toplumsal köken, bir ulusal azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum ya da diğer statüler gibi herhangi bir temelde ayrımcılık yapılmaksızın, güvence altına alınacaktır*” şeklindeki ayrımcılık yasağı ifadesinin de tam da bu çerçevede anlaşılması gerekmektedir. Çünkü, sözleşmenin imzalandığı 1950’li yıllardan bu yana Avrupalı olmayanlara karşı yapılan uygulamalar, Cassese’yi haklı çıkarmaktadır. Avrupalı “din” deyince kendi dinleri olan Katolik, Ortodoks, Protestanlık vb. diğer dini anlayışları anlamaktadır. Dolayısıyla bu madde, “*hiçbir katoliğin, protestandan ya da ortodokstan üstünlüğü yoktur*” şeklinde anlaşılmakta, uygulamalar bunu göstermektedir. Çünkü, Avrupa Birliği’nin temelini oluşturan bu sözleşme ve devamında oluşturulan AET, AT vb. kuruluşların “Hristiyan klübü” olduğuna dair beyanları bu görüşü doğrulamaktadır.⁹⁷

Avusturya’daki Müslüman azınlık hariç olmak üzere ilk defa 1960 yılların başında Müslüman işçilerle karşılaşan Avrupa ülkelerinde hala Müslümanlara ikinci sınıf davranılması bunun ispatıdır. Özellikle 1992-1995 yılları arasında Bosna’da yaşanan savaşta Müslüman Boşnaklara Avrupa devletlerinin yardım etmemesi, hatta BM tarafından güvenli bölge Srebrenitsa şehrini koruyan Hollandalı askerlerin şehrin korumasını terketmeleri ve kampı Sırlara teslim etmeleri sonucu⁹⁸ yaşanan korkunç katliam, ayrımcılık yapmanın yasak olduğu(!) Avrupa’lıların Müslümanlara ve İslam dinine ve mensuplarına bakışı özetleyen en acı tecrübedir.

⁹⁵ Cassese, Antonio, *Human Rights in European Community*, (Florence, 1992), 11.

⁹⁶ İlgili ayet için bk. Hucurat, 49: 13.

⁹⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/the-wall-street-journal-ab-hiristiyan-kulubu-39279571> (Erişim: 22/04/2019)

⁹⁸ <http://onedio.com/haber/soykirimin-yirminci-yilinda-13-maddeyle-srebrenitsa-katliami-dunu-bugunu-541741> (Erişim tarihi:21/04/2019)

Avrupa Birliği'ni oluşturan büyük devletlerden Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya arasında Alman-Fransız-İngiliz gibi ırk, renk ve kökene dayalı rekabet gizliden gizliye hala devam etmektedir. Dolayısıyla, sözleşme metnindeki "ırk" tan maksadın "Avrupa'da yaşayan ırklar birbirinden üstün değildir" şeklinde anlaşılmaya müsaittir. Çünkü, Avrupa'da hala siyah-beyaz ırk ikilemi, "siyahi asıllı Hollandalılara siz Afrika'ya gidin" denilmesi vb. hakaretler, sözleşme metnindeki ırk kavramıyla sadece "Avrupalı" ırkların kastedildiğine işaret etmektedir. Nitekim, bu maddedeki belirsizlikler, 2010 yılı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 60. yıldönümü ve AB düzeyinde ayrımcılığa karşı mücadelede iki temel metnin – *İrk Eşitliği Yönergesi ve İstihdamda Eşitlik Yönergesi* – kabulünün 10. yıldönümünde giderilmeye çalışılmıştır.⁹⁹

Bu sözleşmedeki "dil yönünden de ayrımcılık yapılamaz" tabirinin "sadece Avrupa'da konuşulan ve/veya dünyada genel kabul görmüş dillerin" kastedildiği söylenebilir. Çünkü, Avrupa'da Arapça, Türkçe ve diğer dillerde konuşan misafir işçilerin dilleri yok olmak üzeredir ve bu konuda baskılar devam etmektedir. Hatta, Hollanda gibi bazı ülkeler işçilerin kendi dillerini öğretmelerini dahi "entegrasyon" uyum sağlayamam gerekçesiyle yasaklamıştır.¹⁰⁰ Dolayısıyla bu maddede belirtilen "dil" yine Avrupalıların kendi dilleridir.

Sözleşmedeki "cinsiyet eşitliği"nden kastın sadece "kadın erkek eşitliği mi? yoksa insan eşitliği mi? olduğu da tam olarak anlaşılammış ve cinsiyet eşitliğinde erkek egemen bir hak anlayışı hakim olduğundan, "feminizm" kavramının 1968 yıllardan itibaren kurumsallaşmasına sebep olmuştur. Nitekim, Gerhard Ute, "...üstü örtülen pek çok adaletsizliğe karşı, özel olarak mücadelede kadın hakları hareketlerinin uğraşları sonunda, devletler, insan haklarını modern bir şekilde anlamak ve insan hakları üzerine yeni söylemler geliştirmek zorunda kalmışlardır: .. Fransız devrimi sırasında ele alınmayan kadın hakları konusu, uluslararası kadın hakları hareketince, 20. yüzyılın başlarında tekrar gündeme getirilmiş ve 1990'lardan itibaren de bu konu, çok yönlü bir şekilde "Kadın hakları İnsan haklarıdır" başlığı altında küresel tüm dünya politikasının gündemine sokulmuştur ...", diyerek, cinsiyet konusunda da kadın ya da erkek nitelermelerinin tam yapılmadığına dikkatleri çekmiştir.¹⁰¹ Ayrıca bu madde de insan, "din"den bağımsız düşünölmüştür ve kadın ve erkek eşitliğinde **hangi kadın** ve **erkek** sorusu tam olarak

⁹⁹ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_TR.pdf

¹⁰⁰ <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/149167-hollanda-da-kaldirilan-ana-dil-egitimi-mahkemede>

¹⁰¹ Gerhard, Ute, *Menschenrechte und Frauenrechte*, 457.

cevaplanamamıştır. Kadın denilince, küçük kız, genç kız, evlenmemiş büyük kız, evlenmiş bayan, dul bayan, yaşlı kadın, Müslüman, hindu, budist, hristiyan vb. dinlere mensup kadın akla gelebilir. Bu gibi farklılıklara göre de hakların yeniden tanzim edilmesi gerekmektedir.

Dikkat edilirse Batı medeniyetinin özünde dinî ve manevi bir anlayış bulunmadığı için, sözleşmede dile getirilen ayrımcılıkla mücadelenin müeyyideleri de sadece dünyevidir. Buna karşın İslam Hukukunun müeyyideleri, hak anlayışında olduğu gibi duruma göre dini ve dünyevi olabilmektedir. Özetle, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” nin, sadece Avrupa’da barışı sağlamaya yönelik bir sözleşme olduğu yapılan izahlardan anlaşılabilir. Kısaca, Batılılar **özgürlük** dediklerinde, ezilmiş toplumlar, zindanları ve bukağları anlamadıkça, **eşitlik** dediklerinde de, ezilmeyi anlamadıkça, bu sözleşme, sadece bir yazılı metinden ibaret kalmaya devam edecektir. Bu konuda Bülent Sönmez’in Filistin intifadasının yaşandığı 1994’lü yıllarda yazdığı ve mısralarını kısalttığımız şu şiir aslında konuyu özetlemektedir:¹⁰²

..... inan Azize !

sömürüyü sevmedikçe bizi sevmezler, zulme rıza göstermedikçe

.....inan Azize esir kamplarını hep senin için yapıyorlar

seni daha çok köleleştirmek için özgürlük şarkıları besteliyorlar adına

ve durup ezilmişliğine bir dolu amin diyorlar görkemli mabetlerde

bırak özgürlükleri onların olsun Azize

insan hakları beyannameleri, onların olsun Tevratları İncilleri, Marxları, Leninleri

..... bunlar Hiroşima’da ölen çocuğun destanını yazarlar da, seninkini yazmazlar

acıları onlara layık görmezler de sana layık görürler

sanatçıları düşünürleri politikacıları, yani büyük insanları toplumlarının

sana sağır ve dahi kördürler

ayağına diken batmaya görsün rus çocuklarının, amerikan çocuklarının, yahudi çocuklarının

ayağına diken batsa feryad u figan koparırlar da, burunlarının dibindeki azizeleri görmezler

¹⁰² Sönmez, Bülent, *Ortadoğu Mektupları*, Konya, 1994.

seni asla sevmezler azize, seni hiç mi hiç sevmezler
bu yüzden çocuk dediklerinde sen değilsin söyledikleri, asla sen değilsin

ki bu yüzden **özgürlük** dediklerinde sen **bukağları** anla
eşitlik dediklerinde sen **ezilmeyi** anla kendi payına
onların şarkılarını söylemedikçe sen bunları böyle anla Azize.

8. Sonuç

Bünyesinde itikat, ibadet, ahlak ve hukukun bulunduğu vahiy kaynaklı İslam Medeniyeti'nin teorik manadaki temeli, her şeyi bir nizam içinde yaratan ve varlığı mutlak hakikat olan Cenab-ı Hakk'a dayanır. Güvenen ve güvenilen manalarını da içeren bu iman/inanç, kişiye bu dünyada yaptıkları her şeyin hesabının sorulacağı duygusu ile hakkı koruma ve adil olma şuurunu kazandırır.

İslam hukuku, her ne kadar kulun Allah'a ve diğer insanlara karşı davranışlarını düzenleyen mücerred bir medeniyet gibi zannedilse de, aslında bu bilinç sayesinde o, herkesin müşahhas/maddî işlerde de her şeyin hakkını tam vererek, âdilâne ve kendisine güven duyulacak bir ortam oluşturulmasının zeminini oluşturur. Çünkü "medeniyet" kavramı, günümüzdeki anlaşıldığı şekliyle maddi anlamda bir gelişmişliğin yanında aslında insanlar arasında hak, adalet ve emanet bilincinin en üst düzeyde yaşam tarzı haline getirildiği ve üçü arasındaki irtibat koparılmadığı sürece o medeniyetin "erdemliler medeniyeti" yani insan fitratına en uygun medeniyet olacağına dair bir mana içermektedir.

İslam'ın hedefi, tek dünyalı değil, dünya ve ahiret dengesini sağlama ve 'hak'kın en belirgin manalarından olan uyum/mutabakatın her iki dünya için de korunmasıdır. Asabiyet ve aşiret mensubiyeti gibi harici her türlü olumsuz unsurların etkisinde kalmadan düşünmeyi başarabilen sâfi Müslüman bilir ve iman eder ki, hiçbir gerekçe gösterilmeksizin tüm insanlar Allah ve kanunlar önünde eşittir. Dolayısıyla İslam hukukunu emsalsiz kılan şey onun ahlak ve hukuku beraber bünyesinde barındırmasıdır. Kısaca, "*dünya, ahiret içindir*" bilinciyle donatılan her Müslüman bir başkasına asla haksızlık, adaletsizlik edemez, dolayısıyla kendisinden emîn olunur. Pratikte her zaman bu şuurun işlemediğinin görülmesinin kabahati ise asla İslam'a yüklenemez. Tüm peygamberlerin hedefi aslında, haksızlığın bulunmadığı ahiret gibi bir dünya inşa etmektir. Şu halde "*ahiret, aslında dünya içindir*" cümlesindeki adaletli hesap günü öğretisinin unutulmaması gerekmektedir.

Batı medeniyetinde ise tek dünyalılık ve tek taraflı menfaat ön plana alındığından, sadece bu dünyayı ilgilendiren işlerin hakkının verilmesi daha ağır basmaktadır ki bu bile yine menfaat esasına dayanmaktadır. Aslında Batı'nın 'hak', 'adalet' dediği şeylerin çoğu beşeri ve seküler bir yapıdadır. Onların "yaratıcı hakkı" diye bir dertleri bulunmamaktadır. Zaten Tanrı'yı öldürmüşler, hayatlarından çıkarmışlardır. Şu halde İslam'ın hak, eşitlik, adalet, hürriyet dediği hususlar Batıda yaygın olan anlayışla tezat teşkil edebilmektedir. Bütün bu olumsuzluklarına rağmen Batılı değerlerin rağbet görmeye devam etmesi İslam medeniyetinin temelini oluşturan hak, adalet ve güvenilirlik kavramlarının ve işlevlerinin noksan olmalarından değil, aksine gücü elinde bulunduran Batının, cahiliyede olduğu gibi kendi uygulamalarını adil gösterme çabası ve bunun eleştirilmesine dahi tahammül edemeden karşı tarafı insan hakkı ihlalleri ile suçlayarak susturma ve suçlama çabasıdır. Bir başka ifadeyle hakiki hak ve hukuk anlayışının üstü kapatılıp yerine sahte bir hukuk inşa etme gayretidir. Anlam dünyasında ana-baba hakkı, komşu hakkı, yaşlı hakları gibi manevi hakların bulunmadığı Batıda, insan hakları kavramını icat eden güçlü devletlerin bu kavramı icat ettikleri günden bu yana dünya üzerinde yaşanan zulümler, Batı medeniyetinin asıl amacının dünyayı daha adil bir dünya yapmak olmadığını, aksine bu sihirli kavramla sömürü düzenlerinin devamını sağlamak olduğunu ispat etmektedir.

Her şeye rağmen, İslam'da insan haklarının var olduğu ve şimdiye kadar farklı zamanlarda ilan edilen insan hakları bildireleriyle İslam'ın kendi konteksti içerisinde bir sorunu bulunmamaktadır.

9. KAYNAKÇA

Ahterî, Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin. *Lügât(Ahter-i Kebir, 1310, Ofset baskı, Matbaa-i Amire.*

Aktan, Hamza. "Emanet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yay, 1995.

Armağan, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, DİB yay,1996.

Bardakoğlu, Ali. "Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay, 1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 8 cilt, İst: Kahraman yay,. ts.

Cassese, Antonio. *Human Rights in European Community*, Florence, 1992.

Cevherî, İbnu Hammad. *es-Sıhah*, 5 cilt, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999-1420.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukuk Metodolojisi*, Trc. Abdulkadir Şener, Ankara: TDV yay, 1979.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, ts.

Gerhard, Ute. *Menschenrechte und Frauenrechte-Überlegungen zu Gleichheit und Geschlechtergerechtigkeit im Islam*, Trc. Abdullah Acar, *İnsan Hakları ve Kadın Hakları Bağlamında İslam'da Eşitlik Ve Cinsiyet Hukuku Üzerine Düşünceler*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 23, 2014.

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. *İslam Hukukunda Şahsiyet Hakları*. Ankara: DİB Yay, 1997.

İsfehânî, Rağıb. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul: Kahraman Yay., 1986.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî. *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

İzzetbegoviç, Ali. *Doğu Ve Batı Arasında İslâm*, İstanbul: Nehir Yayınları, 2003.

Karaman, Hayrettin. "Adalet", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara: TVD yay, 1988.

Kelebek, Mustafa. "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası", *Sivas Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 4. Cilt, Sivas, 2000.

Komisyon. *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu. 2003.

Kudat, Aydın, "Hak ve Hukuk Kavramları Üzerinde Bir Değerlendirme", *Adam Akademi* 4/2, Ankara, 2014.

Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İstanbul: MÜİF yay, 1997.

Kutluer, İlhan. "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yay, 2006.

Mâtürîdî, Ebu Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*, Trc. Bekir Toplaoğlu, Ankara: İSAM Yay., 2005.

Ökçesiz, Hayrettin. *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, İstanbul: Alkım Yay,1997.

Özen, Şükrü. “Kadı Şureyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yay, 2002.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Usûl*, Thk. Ebu’l-Vefa el-Afganî, 2 cilt, İstanbul: Kahraman Yay, 1984.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DiB yay, 2004.

Sencer, Muzaffer. *İnsan hakları, Ana Kuruluşlar ve Belgeler*, (Ankara: TODAİ Yay.,1986), 67.

Sönmez, Bülent. *Ortadoğu Mektupları*, Konya, 1994.

Sulu, Muhammed. “Ötenazi Üzerine”, *Marmara Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2.

Şâtıbî, Ebu İshak. Muvafakat, Trc: Mehmet Erdoğan, 4. Cilt, İstanbul: İz yay., 1991.

Recep Şentürk. *İnsan Hakları ve İslam*, (İstanbul: Etkileşim yay, 2007).

Tanilli, Server. *Uygurlık Tarihi*, İstanbul: Say yay., 5. Baskı, 1981.

Taşköprüzâde, Ahmet Efendi. *Miftâhu’s-Sa’âde ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevzûâtî’l-Ulûm*, 3 cilt, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1313.

Toksarı, Ali. “Emanet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yay, 1995.

Topaloğlu, Bekir. “Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yay, 1997.

_____, “Muksit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV yay, 2006.

_____, “Mü’min”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay, 2006.

Yayla, Atilla. *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Yalçinkaya, Alâeddin. “Türk-İslâm Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1, Yalova: 2011.

Yayla, Mustafa. *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

Zaidan, Ali Jassem. "The Arabic origins of English and indo-European "Democratic Terms": A Radical Linguistic Theory Approach". *VEDA'S - Journal Of English Language and Literature* (JOELL), (2015/2).

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-Arûs min cevâhiri'l-Ķāmûs*, 10 cilt, Libya: y.y, 1966.

<http://www.hurriyet.com.tr/the-wall-street-journal-ab-hiristiyan-kulubu-39279571>

<http://onedio.com/haber/soykirimin-yirminci-yilinda-13-maddeyle-srebrenitsa-katliami-dunu-bugunu--541741> (Erişim tarihi:21/06/2018)

<http://www.welt.de/politik/ausland/article13476092/Muslime-scheitern-mit-Klage-gegen-Minarett-Verbot.html>

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA-CASE-LAW-HANDBOOK_TR.pdf

<https://bianet.org/bianet/insan-haklari/149167-hollanda-da-kaldirilan-ana-dil-egitimi-mahkemede>

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/uygar> (Erişim Tarihi: 14.07.2018)